

RIKALAN KANAVAN ARKEOLOGINEN INVENTOINTI 2007

- Kunta: Lempäälä
- Hankkeen tyyppi: Muinaisjäännösinventointi
- Hankkeen kuvaus: Rikalan kanava-alueen inventoinnissa pyrittiin selvittämään kanavan työvaiheita ja kuntoa sekä paikantamaan ja kartoittamaan kanavaan liittyviä rakenteita. Lisäksi etsittiin mahdollisia uusia, ennen tuntemattomia muinaisjäännöksiä kanava-alueelta tai siihen rajoittuvilta osilta.
- Selvityksen arkistotutkimukset tehtiin toukokuussa ja maastotyöt elokuussa 2007. Kenttätyönjohtajana toimi FM Juha Ruohonen ja apulaistutkijana fil. yo Teemu Tiainen. Hankkeen valvojana toimi Pirkanmaan maakuntamuseon arkeologi Ulla Lähdesmäki.
- Työ liittyi osaselvityksenä Rikalan kanavan avaushankkeeseen, jonka tarkoituksena on lisätä kanavan virtaamaa sen syvyys- ja leveyssuuntaisella kaivamisella. Inventoinnin tilaajana toimi Suunnittelutoimisto Vesmann Oy, jonka virtaamamallinnukseen työ alihankintaselvityksenä liittyi. Hankkeen taustaorganisaationa toimi Hulauden vesialueen kunnostusyhdistys ry. Inventoinnin kustannukset olivat 4221 euroa + alv.
- Vastuutaho/vastuuhenkilö: Pirkanmaan maakuntamuseo / Ulla Lähdesmäki
- Alkuperäinen raportti: Pirkanmaan maakuntamuseo
- Kopiot: Museovirasto, rakennushistorian osasto

Arkisto- ja rekisteritiedot

Kunta:	Lempäälä
Kylä(t):	Rikala, Häiheinmäki
Kohdenimi:	Rikalan kanavayritys
Muinaisjäänöstunnus:	41803
Inventointinumero:	0032
Muinaisjäänöstyyppi:	Kulkuväylät
Tyypin tarkenne:	Kanavat
Ajoitus:	Historiallinen
Selkeä ajoitus:	1775-1800
Rauhoitusluokka:	I
Lukumäärä:	1
Aikaisemmat tutkimukset:	Heikel 1882; Jussila 2002
Peruskartta:	2114 09 HULAUSSJÄRVI
Koordinaatit (KKJ2):	länsiosa (sulku) X = 6795 240, Y = 2486 050 Mattilan silta X = 6795 170, Y = 2487 330 itäosa (Korteselkä) X = 6795 190, Y = 2488 060
Koordinaattiselite:	Paikka sijaitsee Lempäälän kirkosta 5,4 km etelään
Löydöt:	-
Sijainti ja maasto:	Korteselän ja Rikalanjärven välissä alavan peltoalueen keskellä
Kohteen kuvaus:	Rikalan kanavaa ryhdyttiin rakentamaan 1770-luvulla, mutta hanketta ei koskaan saatettu päätökseen. Kanava ulottuu Korteselän puolelta ojamaisena kaivantona Mattilan koulun kohdalle, jossa rautatiesillalle asti se on selkeästi näkyvissä. Siitä länteen kanava erottuu maastossa ojamaisena lähes Rikalanjärven suulle asti, jossa on kallioon louhitun sulun paikka sekä jäänteitä työaikaisista rakennuksista. Vaikka kanavan alue vaikuttaa melko eheältä kokonaisuudelta, on se osittain tuhoutunut kaivuun, ruoppauksen ja kulkuväylien rakentamisen yhteydessä. Uoman varrella kasvaa paikoin tiheää nuorta puustoa.
Kohteen laajuus:	Kanavan pituus itä-länsisuunnassa noin 2 km, leveys vaihtelee 5-30 m välillä.
Ehdotus suoja-alueeksi:	ks. Pirkanmaan kiinteät muinaisjäänökset, osa II.
Kiinteistötunnus:	418-449-878-1 (Yhteiset maa-alueet)
Suojelutoimenpiteet kentällä:	-
Havaintomahdollisuudet:	vaihtelevat
Tiedossa olevat maankäyttösuunnitelmat:	Rikalan kanavan kunnostushanke
Lähilöydöjä:	Rikalan autioitunut kylätontti kohteen lounaispuolella

Sisällys

Arkisto- ja rekisteritiedot

1. Johdanto	3
2. Historiallinen tausta	4
3. Tutkimushistoria	5
4. Menetelmät ja aineistot	6
5. Kanavaan liittyvät kohteet	9
5.1. Sulku	9
5.2. Kanavapato ja rakennusaikaiset ojat	12
5.3. Mylly	13
5.4. Paja	14
5.5. Vanha silta ja maavallit	15
5.6. Mattilan silta	16
5.7. Avokanavaosuus ja Mattilan maavallit	18
6. Kanavan tuhoutuneita osia	20
6.1. Uusi silta (tie 190) ja kanavan uusi reitti	20
6.2. Tie 190 - rautatie	21
6.3. Kanavan itäpäät	22
7. Muita kohteita	23
7.1. ”Kuninkaankivi”	23
7.2. Ronkion Ketomäki	24
7.3. Rikalan autioitunut kylätontti	26
8. Lopuksi	28

Lähteet ja kirjallisuus

29

Liitteet

Liite 1: Peruskarttaotteet ja havainnot (kartat 1-9)

Liite 2: Historialliset kartat (kartat 1-14)

Liite 3: Viistokuvat kanavan alueelta (kuvat 1-4)

1. Johdanto

Lempäälässä sijaitsevaa Rikalan eli Kustaa III:n kanavaa tai lyhyesti Kravia tutkittiin arkeologisista lähtökohdista käsin vuonna 2007. Tutkimuksen tarkoituksena oli kanavaa koskevan aineiston arkistokeselvityksen ja sen analyysin kautta kartoittaa kanavayrityksen rakennushistoriaa sekä selvittää kanavaan liittyviä eri elementtejä, kuten kiinteitä rakenteita ja rakennusten paikkoja.

Työ liittyi osaselvityksenä Rikalan kanavan kunnostushankkeeseen. Inventoinnin tilaajana toimi Suunnittelutoimisto Vesmann Oy, jonka virtaamamallinnukseen työ alihankintaselvityksenä liittyi. Hankkeen taustaorganisaationa toimi Hulauden vesialueen kunnostusyhdistys ry. Inventoinnin kustannukset olivat 4221 euroa + alv.

Rikalan kanava sijaitsee Lempäälän kirkosta noin 5,4 km etelään tien 190 molemmin puolin, heti Saarikunnantien (13757) ja Pyhällöntien (13739) risteyksen eteläpuolella. Kanavasta on nykyisin nähtävissä paikoin vetinen uoma ja paikoin lähes kuivana oleva ojamainen kaivuu-ura. Selkeimmillään, ja samalla myös leveimmillään, kanava on Mattilan sillan kohdalla. Kanavan länsisuussa on kallioon poraamalla louhittu sulun paikka.

Uoman pituus itä-länsisuunnassa linnuntietä mitattuna on melko tarkasti tasan kaksi kilometriä. Lännessä Pyhäjärven vesistöön kuuluvan Rikalanjärven (myös Hulausjärven) pinta on peruskarttatietojen mukaan 77,2 (75,82-77,37) m mpy. Vanajaveteen liittyvä Kortteselän korkeus on merenpinnasta mitattuna 79,3 (78,00-79,80) m. Kanavaa ympäröivä maaperä on suurelta osin savea, laajempi Pyhällönvuoreen liittyvä moreeniesiintymä sijaitsee Mattilan sillan kohdalla ja sen itäpuolella. Kallion halki uoma kulkee louhittuna kanavan Rikalanjärven puoleisessa suussa.

Vanhan kanavauoman kiinteistötunnus on 418-449-878-1 (Yhteiset maa-alueet). Osa kanavaan liittyvistä rakenteista, kuten havaitut rakennusten paikat sekä kaivamisesta syntyneet maavallit, sijaitsevat yhteisten maa-alueiden ulkopuolella.

Arkistokeselvitystä seuraavassa kenttätöosuudessa pyrittiin paikantamaan kanavaan liittyvät säilyneet rakenteet ja muut mahdolliset jäljet. Raportissa sekä maasto- että arkistokeselvitysten havainnot on yhdistetty kokonaisuudeksi. Työvaiheiden perusteella pyrittiin saamaan kattava kuva Rikalan kanavan rakennusvaiheista, nykyisestä tilasta sekä kanavan kunnosta muinaisjäännöksenä.

Selvityksessä on eri luvuissa esitetty kanavan historiallista taustaa, tutkimushistoriaa, selvityksen menetelmiä sekä käytettyä aineistoa. Kohdekuvauksissa on yhdistetty historiallisista lähteistä saatua kuvaa vuoden 2007 inventointihavaintoihin. Kohdekuvauksissa esitetään kanavaan liittyviä erillisiä rakenteita ja muita inventoinnissa havaittuja huomiota. Lisäksi esitetään kanavan selkeästi tuhoutuneita osia; näiden lisäksi on huomattava, että etenkin peltoihin rajoittuvilta osiltaan kanavaa on ruopattu tai muutoin kaivettu useaan otteeseen. Lopuksi luettelossa on mainittu muita alueelta havaittuja kohteita.

Raportin liitteenä on muun aineiston ohessa esitetty kanavaa ja kanavan aluetta koskevia historiallisia karttoja (liite 2). Kanavan kunnostushankkeen uoman mallinnus (Manninen 2007) ilmenee kartoista, joihin on merkitty inventoinnissa todetut jäännökset ja muut havainnot (liite 1). Kanavan alueen ilmaviistikuvat on esitetty liitteessä 3.

2. Historiallinen tausta¹

Rikalan kanava oli 1700-luvun lopulla Ruotsin kuningas Kustaa III:n Lempäälässä käynnistämä kanavahanke, jolla oli tarkoitus avata suora vesiliikenneyhteys Pyhäjärven ja Vanajaveden välille Kokemäenjoen vesistöissä. Kustaa III teki Suomessa vuonna 1775 laajan kiertomatkan, jonka yhteydessä hallitsija antoi käskyn Rikalan kanavan rakentamiseksi. Vaikkei päätöksentekovaiheista ole säilynyt yksityiskohtaisia tietoja, oli Myllykylän (1991:33-34) mukaan päätöstä ilmeisesti valmisteltu maatalouskomiteassa, joka suhtautui myönteisesti kanavahankkeisiin. Mitään perusteita perimätiedon tuntemalle kuninkaan henkilökohtaiselle käynnille Rikalan kanavan alueelle ei arkistolähteistä ole kuitenkaan käynyt ilmi.

Kanavan suunniteltiin yhdistävän idässä sijaitsevan Vanajaveden Kortteselän lännessä Pyhäjärven Rikalanjärveen. Kanavointityön tarkka aloitusajankohta ei ole tiedossa. Toimessa on kuitenkin oltu viimeistään vuonna 1776, sillä tuolloin työmaan säilyneet kanavatililt alkavat. Kanavan varsinainen rakentaminen olisi aloitettu vuonna 1778.

Kanavan rakennusvaiheita on lähteiden niukkuudesta johtuen vaikea selvittää. Sulkusuunnitelmat on päivätty helmikuulle vuoteen 1781. Vuoden 1786 valtiopäiväkertomuksen perusteella tiedetään kaivuutyön osoittautuneen oletettua vaikeammaksi. Maata kerrotaan sortuneen kaivantoon joka vuosi niin, että tehty työ oli aina seuraavana vuonna uusittava. Tuohon mennessä kuitenkin puolet kaivannosta olisi ollut valmista ja myös rakennusaineita oli tuotu paikalle. Kuitenkaan varsinaisen sulun rakentamiseen ei louhintatöitä lukuun ottamatta koskaan päästy.

Kanavointityöt olivat säilyneiden tilien mukaan vuoteen 1788 mennessä edenneet niin pitkälle, että kanavan seinämiä olisi jo kivetty, patoja valmistettu sekä koko uoma kaivettu Vanajavedestä Pyhäjärven puolelle. Paikalla on myös ollut runsaasti muotoon hakattuja kiviä, joita on todennäköisesti suunniteltu käytettäväksi sulun rakenteisiin.

Lokakuussa 1787 sulkutyömaan läheisyyteen kanavan länsiosaan oli pystytetty varastoja, talli, paja, hiilivaja sekä mylly. Mielenkiintoista on, että kanavan suulle rakennettu mylly oli tehty sementin valmistamista varten; myllyyn liittyy myös kanavasta vetensä saava myllyjoja. Ylimääräisen veden johdattamiseksi pois sulkutyömaalta oli kanavan pohjois- ja eteläpuolelle kaivettu ojia. Sulun itäpuolelle oli lisäksi rakennettu väliaikainen pato (ks. Situations Charta öfver Slussen vid Rikala 1787). Kanavatyömaalla oli edellisten lisäksi myös asuinhuoneita sisältävä toimistorakennus, pajoja, hiilivajoja, ruutivarasto, hygieniatiloja sekä kaksi kellarikuoppaa. Käytännön syistä varsinainen työväki lienee majoitettu lähitaloihin. Esimerkiksi töitä Lempäälässä johtanut David Widén oli majoittuneena läheiseen Pulpun taloon. Kuten perimätietokin kertoo, on kyläläisten ulko- ja muita rakennuksia todennäköisesti hyödynnetty kanavatyömaalla esimerkiksi varastoina.

Kanavasta oli valmiina tarkoitus tulla noin kaksi kilometriä pitkä ja siihen oli määrä rakentaa yksi kivistä muurattu 24 metriä pitkä ja 4,5 metriä leveä sulku. Tarkat sulkusuunnitelmat ovat säilyneet (Wetterstedt 1781: Ritning på Slussen wid Rikala uti Lämpelä Sockn och Tavastehus Län) ja niiden perusteella sulku olisi tekniikaltaan ollut samantapainen kuin Manner-Ruotsissa esimerkiksi Trollhättanin kanavan sulut. Mainittakoon, että Lempäälän kanavatyönjohtaja Widén oli aikaisemmin työskennellyt mainitulla Trollhättanin kanavatyömaalla.

Koska kanavan työvoima koostui lähes yksinomaan sotilashenkilöstöstä, vuonna 1788 alkanut sota (ns. Kustaa III:n sota) Venäjää vastaan keskeytti rakennustyöt työntekijöiden lähdettyä sotaan.

¹ Ilman viitettä olevat luvun tiedot perustuvat pääosin kanavatileihin, kanavasunnitelmiin sekä Arajärven (1959) ja Myllykylän (1991) tutkimuksiin.

Kanavatyöhön liittyvät rakennukset ja varastot jätettiin kuitenkin paikalleen, sillä töitä oli tarkoitus jatkaa sotilasvoimin heti sodan päätyttyä.

Vielä sodan kuluessa töitä pyrittiin jatkamaan paikallisin voimin, mutta heikolla menestyksellä. Huhtikuussa 1789 työt kanavalla kuitenkin lopetettiin sodan pitkittymisestä johtuen. Vuonna 1797 (toisen tiedon mukaan 1803) koko työmaa oli selvitetty niin, että kaikki varastot ja rakennukset oli purettu ja kuljetettu pois ja vain varsinainen kanavakaivanto oli jäljellä. Kanavatyömaan rakennukset, työkalut ja tarvikkeet myytiin huutokaupalla. Tarinoiden mukaan osa työmaalta yli jääneistä muotoon hakatuista kivistä päätyi Lempäälän kirkon aitaan, osa taas Kuokkalan siltaan. Inventointihavaintojen perusteella osa kivistä saattoi jäädä myös rakennustyömaan läheisyyteen mm. talojen kivijalkoihin.

Rikalan kanavahanke ei ilmeisesti koskaan saanut virallista lopettamispäätöstä. Vielä vuonna 1801 esitettiin Ruotsin tiedeakatemiassa toivomus - ilman tulosta - kanavatyön jatkamiseksi.

Myös autonomian ajalla tehtiin selvityksiä Rikalan kanavahankkeen loppuun saattamiseksi. Kanavaa koskeva yksityiskohtainen värillinen yleiskartta sekä kanavauoman pituus- ja poikittaisprofieileita sisältävä aineisto on päivätty vuoteen 1849 (KA TVH EI 56:29).

Paineet Vanajaveden ja Pyhäjärven yhdistämiseksi kanavalla kasvoivat 1800-luvun puoliväliä kohti tultaessa. Vuoden 1857 suunnitelmaehdotuksessa esitettiin neljää vaihtoehtoista kanavasuunnitelmaa Lempäälän alueelle. Yksi vaihtoehto vesiyhteyden saamiseksi vesistöjen välille olisi ollut Rikalan kanavan alue. Kuitenkin ruukinpatruuna G. A. Wasastiernan selvityksen mukaan Rikalan kanavan paikalla olisi pitänyt tehdä turhan pitkä kaivaustyö, mikä oli sitäkin epäedullisempää, koska jo 1700-luvulla kaivettu kanavaura oli liian kapea. Ehdotuksen ainoaksi hyväksi puoleksi mainitaan sulun rakentamisen helppous, ilmeisesti tarkoittaen siis aloitettua sulkutyömaata.

Yrityksistä huolimatta Rikalan kanava ei siis koskaan valmistunut ja myöhemmin vain muutama kilometri Rikalasta pohjoiseen Pyhäjärven ja Vanajan välille rakennettiin Lempäälän (Lempoisten) kanava. Tämä kanava avattiin laivaliikenteelle vuonna 1873.

Rikalan kanavahankkeella on kuitenkin erityistä merkitystä maan kanavahistorialle, sillä se on ensimmäinen ja myös ainoa sulkukanavasuunnitelma, jota valtiovalta yritti toteuttaa Ruotsin vallan aikana.

3. Tutkimushistoria

Varhaisimmat tiedot kanavasta muinaisjäännöksenä löytyvät Suomen Muinaismuistoyhdistyksen stipendiaattina toimineen A. O. Heikelin Pirkkalan kihlakuntainventoinnista vuodelta 1882: ”*Kristillisyyden ajan muinaisjäännöksenä pidettäne Lempäälässä Häihen matkan ja Rikalan kyläin läpitse tehty vanha kanava, jonka yksi ja toinen arvelee historiassamme kuuluisan Laiska Jaakon työksi*” (Heikel 1882: 18). Laiska-Jaakoksi on nimitetty yleisesti ruotsalaista marsalkka Jacob De la Gardieta (1583-1652), jolla ei luonnollisestikaan ole mitään tekemistä Rikalan kanavahankkeen kanssa.

Myöhemmissä Lempäälässä suoritetuissa muinaisjäännösinventoinneissa Rikalan kanava on noteerattu satunnaisesti – mutta väliin kokonaan jopa unohdettu. Esimerkiksi kesällä 1940 Ville Luhon tekemässä arkeologisessa inventoinnissa ei Rikalan kanavahanketta ole lainkaan huomioitu

(Luho 1940). Myöskään Tampereen museoiden suorittamassa Lempäälän arkeologisessa inventoinnissa toukokuussa 1994 ei kanavaa ole noteerattu (Sipilä & Vuorinen 1995).

Kuitenkin Pirkanmaa -nimisessä paikallislehdessä ilmestyneen lehtiartikkelin perusteella Muinaistieteellinen toimikunta (nyk. Museovirasto) olisi 2.4.1965 ilmoittanut Lempäälän kunnanhallitukselle, että Rikalan kanava on rauhoitettu muinaisjäännöksenä. Museoviraston arkistoista ei kuitenkaan ole löytynyt kanavaa koskevaa dokumenttia tuolta ajalta. Lehtiartikkelin mukaan Muinaistieteellisen toimikunnan edustajat olisivat maaliskuussa 1965 käyneet paikan päällä tutustumassa kanavaan.

Rikalan kanava kuten sen muinaisjäännösstatuskin jäi unohduksiin lähes neljäksi vuosikymmeneksi. Pirkanmaan maakuntakaavaan liittyvän Lempäälän historiallisen ajan muinaisjäännösten arkeologisen inventoinnin yhteydessä vuonna 2002 kanavaan kiinnitettiin uudelleen huomiota. Timo Jussilan vuonna 2002 tekemän muinaisjäännösinventoinnin jälkeen ”Rikalan kanavayritys” on luokiteltu historiallisen ajan kiinteäksi I-luokan muinaisjäännökseksi (esim. Jussila 2002:19; ks. myös Pirkanmaan kiinteät muinaisjäännökset 2006).

Kohteen kuvaus (Jussila 2002):

”Kanava” ulottuu vetisenä ja jopa veneilykelpoisena idästä rautatien tasalle ja ojamaisempana vetisenä väylänä lähes valtatie 9:lle [po. tielle 190] asti. Sen ja Kortesselän välinen osuus ”kanavasta” on selkeästi näkyvissä. Kanavan rannat valtatie itäpuolella on paikoin rakennettu, mutta aivan rannan ääressä ei rakennuksia kuitenkaan ole. Suurimmalta osin kanava halkoo peltomaisemaa. Valtatieltä kanava erottuu hyvin, silloin kuin lehti ei ole puussa. Kanavan länsiosa valtatie länsipuolella on kuivempi. Syvässä uomassa kasvaa koivuvesakkoa kanavan läntisimmän pään kulkiessa pellon halki. Tämä läntisin osa näkynee myös isojakokartalla. Kanavan alue on melko eheä kokonaisuus. Ainoastaan valtatie 9 ja rautatie pirstovat sitä.

4. Menetelmät ja aineistot

Rikalan kanavan vuoden 2007 muinaisjäännöselvitys jakautui kolmeen osa-alueeseen: kanavaa koskevan aineiston arkistoseelvitykseen, maastotöihin ja näitä seuranneeseen raportointiin. Näiden työvaiheiden perusteella pyrittiin saamaan kattava kuva Rikalan kanavan rakennusvaiheista, nykyisestä tilasta sekä kanavan kunnosta muinaisjäännöksenä.

Hankkeen arkistotutkimukset tehtiin toukokuun 2007 aikana. Läpikäytyt arkistot olivat Kansallisarkisto, Maanmittauslaitoksen arkisto Jyväskylän maakunta-arkiston yhteydessä, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen Nimiarkisto, Museoviraston arkeologian osaston arkisto, rakennushistorian osaston arkisto sekä historian arkisto. Arkistoaineistoa oli lisäksi saatu etukäteen Ruotsin Riksarkivetista (signumit puuttuvat). Materiaalia täydennettiin lisäksi julkaistulla tutkimusaineistolla ja sanomalehtiartikkeleilla.

Arkistoseelvitys painottui saatavan aineiston perusteella historiallisiin karttoihin asiakirjoja kuitenkin unohtamatta. Historiallinen kartta-analyysi kanavan linjauksen ja rakenteiden selvittämiseksi tehtiin useista eri aineistoista projisoimalla vanhat karttoihin merkittävät elementit nykykarttoille (ohjelmistona MapInfo 7.8 ja Adobe PhotoShop Elements 2.0). Tosin ennen Suunnittelutoimisto Vesmannin tekemää kanavakartoitusta jouduttiin tyytymään varsin vaatimattomaan nykyaikaa esittävään pohjakartta-aineistoon; tarkka kartta-aineisto saatiin käyttöön vasta syksyn aikana.

Ajallisesti Rikalan alueen maankäyttöä tutkittiin 1700-luvun alusta nykypäivään. Vanhimpien karttojen esittämä kuva on ajalta ennen kanavahanketta. Karttoista tehdyt havainnot on esitetty tarkemmin kohdekuvausten yhteydessä.

Nykykartoista oli perus- ja maaperäkartan lisäksi käytössä Lempäälän kunnasta saatu alueen länsiosaa koskeva, ilmakuviesta puhtaaksi piirretty pohjakartta. Lisäksi käytössä oli 3000 m korkeudelta otettuja ortokuvia alueesta. Maastotoissa hyödynnettiin myös koko kanavan alueen kattavia viistokuvia (<http://www.kuvat.lempaala.fi/>). Kuvat on ottanut Lentokuva Vallas Oy syksyllä 2001.

Maastoinventoinnilla pyrittiin selvittämään kanavan työvaiheita ja kuntoa sekä paikantamaan ja kartoittamaan kanavaan liittyviä rakenteita. Lisäksi pyrittiin etsimään mahdollisia uusia, ennen tuntemattomia muinaisjäännöksiä kanava-alueelta tai siihen rajoittuvilta osilta.

Maastotyöt tehtiin ajalla 14.7., 30.-31.8., 3.9., 11.-12.9.2007 kenttätöyönjohtaja Juha Ruohosen (2 kenttätöypäivää) ja apulaistutkija Teemu Tiaisen (5 kenttätöypäivää) toimesta. Kolmen päivän aikana maastotoissa avusti paikallinen asiantuntija Pirjo Hakama. Lisäksi kanavalla käytiin 17.7. keskustelemassa mittauksista ja kartoituksesta Suunnittelutoimisto Vesmannin edustajan Jarmo Mannisen kanssa.

Työolosuhteet olivat maastotöiden ajan vaihtelevat. Havainnointia vaikeutti joinakin päivinä sade. Koko kenttätöajan havainnointia vaikeutti paikoin tiheäkin kasvillisuus sekä puiden lehdistö. Lisäksi lähialueen pellot olivat viljelyksessä haitaten kanavaan rajoittuvien alueiden havainnointia viimeistä kenttätöypäivää lukuun ottamatta.

Kenttätutkimukset tehtiin perinteiseen tapaan kävelemällä järjestelmällisesti inventointialueen lävitse. Erityistä huomiota kiinnitettiin vanhoille kartoille merkittyjen rakenteiden sekä alkuperäisen uoman kulku-uran selvittämiseksi. Kanava-alueen lisäksi huomioitiin muita kohdalle osuneita mahdollisia muinaisjäännöksiä.

Alueelle tehtiin jonkin verran koepistoja etenkin kanavan länsiosaan suunnitellun sulun ja kanavaan liittyvien rakennusten ja rakenteiden paikoille. Lisäksi koekuopitettiin läheistä Rikalan autioitunutta kylätonttia sekä Ronkion Ketomäkeä. Löydökset koostuivat pääosin rautakuonasta, hiilestä sekä punasavikeramiikasta. Löytöjä ei otettu talteen, vaan ne asetettiin dokumentoinnin jälkeen takaisin löytöpaikalleen. Löydöt ja muut havainnot, kuten kivirakenteet, kuvattiin digikameralla. Kaivausvälineinä toimivat lapio sekä kaivauslasta.

Kaikki havaitut rakenteet sekä muut kanavaan mahdollisesti liittyvät elementit mitattiin, merkittiin kartalle, kuvattiin digikameralla sekä kuvailtiin sanallisesti. Kuvaukseen käytetyt digitaaliset kamerat olivat Canon A95 Powershot, Nikon E5000 sekä Fuji S7000 FinePix. Kohteet on esitelty kohdekuvausten yhteydessä. Käytetty koordinaatistojärjestelmä on KKK2.

Hankkeen aikana oltiin yhteydessä myös Museoviraston meriarkeologian yksikköön mahdollisten kanavasta tehtävien vedenalaisjäänösten löytymisen varalta. Keskustelussa tutkija Stefan Wessmanin kanssa kävi ilmi, etteivät meriarkeologiset toimenpiteet kanavalla ole tässä vaiheessa tarpeellisia. Sukellustutkimukset kanavassa eivät matalasta vedestä ja heikosta näkyvyydestä johtuen ole juurikaan mahdollisia. Riittävinä toimenpiteinä voidaan Wessmanin mukaan pitää kuivalta maalta tehtäviä normaaleja silmämääräisiä inventointihavaintoja. Meriarkeologian

yksikköön tulee kuitenkin olla yhteydessä, mikäli kanavasta tulevaisuudessa löytyy muinaisjäännöksenä pidettäviä rakenteita tai esineitä.

Yleiskuva kanavauomasta vanhan maantiesillan kohdalta. Taustalla vasemmalla Ronkion Ketomäki. Kuvattu länteen.
JR

5. Kanavaan liittyvät kohteet

5.1. Sulku

X = 6795 237, Y = 2486 054, Z = 77-80

Kartat: Liite 1, kartta 5; Liite 2, kartta 14.

Kanava laskee lännessä Rikalanjärveen, jonka itärannan kallioon ja sen ympäristöön osin järven puolelle suunniteltiin kivistä muuraamalla rakennettavaa sulkua. Säilyneiden suunnitelmien mukaan kohdalle oli tarkoitus rakentaa yksi kivistä muurattu 24 metriä pitkä ja 4,5 metriä leveä sulku.

Inventoinnissa voitiin todeta, että kallioon louhitun alueen pituus itä-länsisuunnassa on noin 11 metriä ja leveys pohjois-eteläsuunnassa enimmillään noin 4 metriä. Syvyys kallion pinnan ja pohjan, jossa kanava puromaisena virtaa, välillä vaihtelee 2,4 metristä alaspäin.

Sulun pohjoisreuna on melko suora ja jyrkkä, minkä lisäksi siinä on havaittavissa kymmenittäin porausjälkiä. Porausjäljet kulkevat kallion laelta lähes kohtisuoraan alaspäin ja ovat 25-30 mm leveitä ja ne sijaitsevat jopa vain 5 cm etäisyydellä toisistaan. Porausjälkien arvioitu keskisyvyys on noin 50 cm ja syvin havaittu jälki ulottuu noin 75 cm syvälle. Nykyisen pohjan tuntumassa jälkiä on huomattavasti harvemmassa ja sijaitsevat myös viistosti toisiinsa nähden. Kaivannon pohjalla on jonkin verran irtokiviä

Sulkulouhoksen etelälaita ei ole yhtä selkeä ja näyttävä kuin sen vastakkainen pohjoislaita. Reunaa on kuitenkin selvästi louhittu poraamalla. Porausjäljet sijaitsevat jo kallion laelta lähtien toisiinsa nähden epäjärjestyksessä, eikä pohjoisseinämän kaltaista tiivistä porausjälkiryhmää ole havaittavissa. Etelälaidalla ei kanavan alaosa ole suora. Poraamisen lisäksi kalliota on luultavasti louhittu myös tulen avulla.

Rikalanjärven ja kallion välisellä alavalla rantakaistaleella kanava virtaa kasvillisuuden alla kapeana purona järveen. Purossa ja sen ympäristössä on havaittavissa runsaasti kooltaan vaihtelevaa louhintajätettä, joissa muutamissa erottuu porausjälkiä. Kivet eivät sijaitse missään havaittavassa järjestyksessä, joten kyseessä lienee louhintatöiden yhteydessä syntyneen kivijätteen sijoituspaikka. Koska kanavan sulku oli tarkoitus rakentaa kivistä muuraamalla vastaavalle paikalle, on kivet mahdollisesti tarkoitettu otettavaksi käyttöön sulkutöiden yhteydessä.

Kanavan länsipäässä puron molemmin puolin avokalliosta löytyvät rajamerkkeinä toimivat kalliohakkaukset, joissa on ympyrän keskellä numerosarja 103 ja 104. Lisäksi kanavan pohjoispuolella on pienehkö tukikiveyksellinen rajapyykki, jossa on numerosarja 104.

Edelleen kanavan läntisen suun eteläpuolelta kalliopaljastumassa lähellä vesirajaa on havaittavissa kaksi pientä hakattua kuoppaa. Kuoppien koko on noin 3 x 2 cm ja niiden syvyys on 2 cm. Kuoppien funktio on epäselvä, mutta ne liittynevät kanavan rakennusvaiheeseen. On mahdollista, että sammaleen alta kallion pinnasta löytyy tulevaisuudessa lisää hakkauksia.

Havainnointia paikalla häiritsi paikoin tiheä aluskasvillisuus sekä puusto.

Kuva 1. Suunniteltu sulun paikka kanavan länsisuussa, taustalla kallioon louhittua kanavaa. Kuvattu itään. TT

Kuva 2. Kallioon porattua sulun pystysuoraa pohjoisseinämää. Kuvattu pohjoiseen. TT

Kuva 3. Sulun suulla Rikalanjärven rannassa oleva kuppimainen syvennys. Kuoppa ympäristöineen liiduttu. Kuvattu länteen. TT

Kuva 4. Sulun luoteispuolella avokalliolla sijaitseva rajamerkki, hakkaus 104 ympyrän keskellä. Kuvattu kaakkoon. JR

5.2. Kanavapato ja rakennusaikaiset ojat

6799574 3325176
X = 6795 240, Y= 2486 100 (padon paikka)
Kartat: Liite 1, kartta 5; Liite 2, kartta 14.

Sulun aluetta kuvaavaan vuoden 1787 tilanekarttaan on merkitty sulkutyömaata suojaavan padon sijainniksi kallion itälaidasta noin 20 metriä itään. Tiheästä kasvillisuudesta johtuen tätä padon paikkaa ei inventoinnissa kyetty havainnoimaan riittävällä tarkkuudella. Kanavauoman pohjoispuolella rinteessä heti louhoksen itäpuolella havaittiin muutamia maakiviä, jotka saattaisivat liittyä patorakenteeseen.

Selkeämpi rakenne sijaitsee koordinaattien osoittamalla paikalla uoman eteläpuolella. Kiveys alkaa miltei heti nykyisen pellon laidasta kanavaan viettävässä rinteessä. Kiveys ei erotu maastossa korkeutensa puolesta, vaan alkaa maan tasalta. Rakenteen levein kohta on noin 3 m ja kiveys jatkuu noin 4 m alaspäin eli pohjoiseen kohti kanavan pohjaa. Kivien koko vaihtelee, mutta pääosin ne ovat melko kookkaita (halkaisija vaihtelee 30-50 cm välillä). Kiviä on useassa kerroksessa. Kiveys on melko selvärajainen, sillä heti rakenteen ulkopuolella maa on savea.

1787 kartan mukaan kanavan molemmin puolin sen suuntaisesti oli kaivettu oja (*diken*) veden juoksuttamiseksi uoman ohi. Eteläisempi oja yhtyy lännessä myllyjoaan (esitelty myllyn kohdekuvausten yhteydessä).

Ojat sijaitsevat nykyisin kanavan varrella ja osin myös pellolla. Maastossa ei näitä oja ollut näkyvissä, mutta kanavan pohjoispuolitse kulkeva oja on yhä paikannettavissa Lempäälän kunnan hallussa olevasta uudehkosta ortokuvasta.

Kuva 5. Kanavan eteläpuolella sijaitsevaa kiveystä. TT

5.3. Mylly

X = 6795 216, Y = 2486 051, Z = 78-79

Kartat: Liite 1, kartta 5; Liite 2, kartta 14.

Lokakuuhun 1787 mennessä sulkutyömaan läheisyyteen kanavan länsiosaan oli pystytetty muiden rakennusten ohessa mylly. Kanavan suun eteläpuolelle rakennettu mylly oli tehty alun perin sulun muuraamiseen tarvittavan sementin valmistamista varten.

Myllystä ei maastossa näy täysin yksiselitteisiä merkkejä. Vuoden 1787 kartan perusteella myllyn länsipääty on sijainnut rantavedessä. Rantavedessä oletetun myllyn paikalta havaittiin inventoinnissa tasapintainen, noin puoli metriä halkaisijaltaan oleva kivi, jossa on porausjälki. Tämä saattaisi kuulua myllyrakennuksen yhteen kulmaan. Toisaalta vesistön pintaa on todennäköisesti jonkin verran laskettu, joten rakennuksen paikka saattaisi nykyään ulottua kokonaan maalle. Rannan tuntumassa kookkaiden kuusien siimeksessä on runsaasti kookkaita, osin sammalen peittämiä maakiviä, jotka ovat mahdollisesti kuuluneet myllyrakennuksen perustukseen. Paikalla on esimerkiksi kiviä linjassa noin 4 metrin matkalla. Vuoden 1787 kartan mukaan mylly on ollut kooltaan noin 8 x 5m.

Myllyyn liittyi myös kanavasta vetensä saava juoksutusojja. Tähän kaivantoon yhtyi myös ylimääräisen veden johdattamiseksi pois sulkutyömaalta kaivettu eteläisempi oja. Nykyään ojia ei maastossa enää näy, mutta paikallisen maanomistajan mukaan pellolla sijainnut, myllyyn johtava ojamainen uoma tukittiin vasta 1950-luvulla. Myllyojan kulku pyrittiin paikantamaan maastossa. Heti sulkulouhoksen itäpuolella on maassa kiviä sisältävä kohta, mutta tämän liittyminen myllyn juoksutusuojaan on epäselvää. Todennäköisesti oja on alkanut tätä selvästi idempää. Järven ja pellon välisellä töyräällä havaittiin maastossa epäselvä uoma, joka saattaisi kuulua juoksutusuojaan. Uoman reunoilla on kiviä, mutta se on vaikeasti havaittavissa sammaleen, puiden ja muun kasvillisuuden alta.

Myllyyn johtaja juoksutusojja on merkitty tunnistettavasti vuoden 1849 karttaan; myllyrakennusta ei paikalla ole tuolloin enää ollut.

Kuva 6. Mahdollinen myllyn paikka kanavan sulun eteläpuolella Rikalanjärven rannalla. Kuvattu eteläkaakkoon. JR

5.4. Paja

6799586 3325143
X = 6795 250, Y = 2486 067, Z = 81

Kartat: Liite 1, kartta 5; Liite 2, kartta 14.

Vuoden 1787 sulkualueen kartan perusteella rakennustyömaan paja on sijainnut kanavan pohjoispuolella lähellä nykyisen pellon lounaiskulmaa. Pajan koko on ollut noin 6 x 4 metriä. Lempäälän kunnalta saadun ortokuvan perusteella oli mahdollista paikantaa pajan paikka tarkasti.

Paikalle tehdyistä koepistoista alueelta löytyi muutama pala rautakuonaa sekä tiilen muruja. Pajan paikalla pellossa on muutama suurempi kivi, mutta selviä rakenteita ei maastossa erottunut. Kyseessä on kuitenkin lähes täydellä varmuudella kanavan aikainen pajan paikka.

Kuva 7. Rikalan kanavan rakennusaikaisen pajan paikka sulun pohjoispuolella. Lapio osoittamassa löytöpaikkaa. Kuvattu luoteeseen. TT

Kuva 8. Pajan kohdalta löytynyttä rautakuonaa ja tiiltä. TT

5.5. Vanha silta ja maavallit

X = 6795 240, Y = 2486 370, Z = 78-79

Kartat: Liite 1, kartta 6.

Rikalan kanavauoman ylittävä vanha paikallistien silta, jonka tielinjaus on maastossa ja jopa peruskartoilla yhä selvästi näkyvässä, on kulkenut tiestä 190 noin 100 metriä länteen. Silta jäi tarpeettomaksi vanhan 9-tien valmistuttua 60- ja 70-lukujen vaihteessa ja se lienee purettu pian tämän jälkeen. Kyseinen tieura on alueen vanhin ja se esiintyy jo 1700-luvun alun kartoissa. Ylityspaikkana nyt puheena oleva kohta on toiminut kanavauoman kaivuusta lähtien 1700-luvun lopulta.

Vanha maantien silta erottuu maastossa selkeästi. Kanavan eteläpuolelta sillalle johtava polku tulee nykyisin vanhan sillan itälaitaan. Kanavan molemmin puolin vanhan sillan kohdalla on rinteessä havaittavissa kiveystä, joka jatkuu vesirajaan saakka. Kiveyksen leveys on noin 8 metriä kanavan molemmilla puolilla. Kyseessä on todennäköisesti purettuun siltaan kuulunutta perustusta ja muuta tukikiveystä.

Kanavan eteläpuolella vanhan sillan luona tien molemmin puolin havaittavat maavallit ovat suhteellisen nuoria ja ne ovat todennäköisesti syntyneet siltaa ja tielinjaa purettaessa sekä kanavan ruoppauksen yhteydessä. Nuoreen ikään viittaa se, että ne osin ovat vanhan tielinjan alla. Vaatimattomampia maavalleja on myös kanavan pohjoispuolella.

Kuva 9. Puretun sillan pohjoispuolen kiveystä kanavan varrella. Kuvattu luoteeseen. TT

5.6. Mattilan silta

6799438 3326409
X = 6795 160 ja Y = 2487 330

Kartat: Liite 1, kartta 8.

Pyhällöntiellä Mattilan koulun lounaispuolella kanavan ylittävän sillan kohta on ylityspaikkana todennäköisesti peräisin kanavatyön ajalta 1700-luvun lopulta, jolloin paikkaan rakennettiin ensimmäinen silta. Vanha silta on 1800-luvun karttojen perusteella sijainnut samalla paikalla, mutta nykyiseen nähden jonkin verran erisuuntaisesti. Alkuperäinen silta on ollut melko tarkasti kanavaan nähden poikittain, siis kulkenut pohjois-eteläsuuntaisesti, kun taas nykyinen maantiesilta noudattaa lähinnä kulkusuuntaa luode-kaakko. Vaikka nykyinen silta vaikuttaa vanhalta, on se paikallisen Matti Heikkilän mukaan rakennettu vasta 1960-luvun lopulla tai 1970-luvun alussa. Vanha silta sijaitsi paikallisen informantin mukaan myös matalammalla tasolla kuin nykyinen (valokuva vanhasta sillasta ks. Arajärvi 1959:337).

Nykyisessä kivisessä, peltisellä rummulla varustetussa sillassa on todennäköisesti hyödynnetty vanhan sillan rakenteita, mm. massiivisia lohkottuja kiviä. Uutta siltaa rakennettaessa on käytetty lisäksi mm. vanhoja kilometripylväitä, joita on maininnan mukaan haettu siltaan aina vanhan Viialantien varrelta. Lisäksi sillassa havaittiin kilometripylvästä muistuttava lohkottu kivi, jossa on allekkain vuosiluvut 1932 ja 1933.

Vanhasta sillasta ei todennäköisesti ole säilynyt rakenteita ainakaan alkuperäisellä paikallaan, lukuun ottamatta mahdollisesti sillan kaakkoisosan kiveystä. On todennäköistä, että paikalla sijainneissa silloissa, uusin mukaan lukien, on käytetty hyödyksi myös kanavatyömaalla lohkottuja kiviä. Yhä vieläkin kanavasta peräisin olevia lohkottuja, mutta ei muotoon hakattuja, kiviä on runsaasti heti sillan molemmin puolin, enemmän tosin sen länsipuolella.

Kuva 10. Mattilan sillan itäpuoli kuvattuna kanavan pohjoispuolelta. TT

Kuva 11. Mattilan siltaan käytetty kilometripylväs paikallaan sillan länsipuolella. TT

Kuva 12. Mattilan siltaan käytetty vuosiluvut 1931 ja 1932 käsittävä kilometripylväs (?) paikallaan sillan länsipuolella. Taustalla peltinen rumpu. Kuvattu kanavan eteläpuolelta. TT

5.7. Avokanavaosuus ja Mattilan maavallit

X = 6795 153, Y = 2487 224 (länsiosa)

X = 6795 184, Y = 2487 437 (itäosa)

Kartat: Liite 1, kartta 8.

Rautatien itäpuolelta kosteikon jälkeen kanava on edustavimmillaan. Kanavauoma vaikuttaa syvältä ja on kummaltakin puolelta maavallien reunustama. Maaperä alueella on muusta kanava-alueesta poiketen moreenia, johtuen eteläpuolisen Pyhällönvuoren ulottumisesta kanavan pohjoispuolelle.

Kanavan molemmin puolin olevat maavallit ovat epäilemättä kanavan kaivuutyössä syntyneitä. Etelälaidalla sijaitsevien maavallien edustalla on siellä täällä poraamalla halkaistuja kiviä. Eteläpuolen vallit rajoittuvat koulun urheilukenttään, kanavaan sekä Mattilan siltaan. Vallin korkein kohta on sen etelälaidassa. Vallien pohjoisrinteellä ja vallin sekä kanavan välisellä tasanteella on runsaasti kookkaitakin kiviä, joissa on porausjälkiä. Muutamin kohdin vaikuttaisi siltä, että kivet ovat säännöllisessä rivissä.

Myös pohjoispuoliset vallit ovat edustavia ulottuen lähemmäs kanavan reunoja kuin eteläpuolella. Eräässä kohdin vallin päälle on rakennettu kaksi pientä ulkorakennusta. Rakennusten länsipuolella on osin maan alle ulottuva noin 4 m leveä sammaloitunut kiveys, joka alkaa vallin laelta ja jatkuu lähes kanavan vesirajaan saakka.

Heti sillan itäpuolella kanavauoman pohjoispuolisella osalla maavallit jatkuvat varsin huomattavina. Eteläpuoleinen osa kanavaa on jyrkkä, josta syystä maavallia ei sinne ole syntynyt, vaan kaikki kanavasta kaivettu maa-aines lienee nostettu pohjoispuolelle. Sen sijaan etelälaidalla on jonkin verran nähtävissä poraamalla lohkoituja kiviä.

Pohjoispuolella kahden maavallin välissä on ojamainen painanne, jonka leveys on noin 4 ja syvyys noin 2,5 metriä. Syvennyksen pohjalla on näkyvissä betoninen salaojaputki.

Pohjoispuolen maavalleilla ja aivan kanavan vesirajassakin on näkyvissä lukuisia kiviä, joista osaa on lohkoitu poraamalla. Mitään selvää ladontaa tai asettelua kivissä ei kuitenkaan ole havaittavissa. Mahdollisesti kanavaa on tällä alueella tuettu kivillä sortumisen estämiseksi.

Noin 80 metrin jälkeen Mattilan sillasta itää kohden kanava kaartuu loivasti kaakkoon ja muuttuu samalla selvästi kapeammaksi kaivannoksi. Kapeikosta peltoon asti ulottuvalla alueella on havaittavissa mahdollinen kaivaustekninen yksityiskohta: maata on ilmeisesti ryhdytty kaivamaan koko kanavan leveydeltä molemmilta puolin, mutta työ on jätetty kesken ja kanava on kaivettu syväksi vain sen pohjoisreunalta.

Kuva 13. Poraamalla lohkottuja kiviä kanavan eteläpuolella. Kanava vasemmalla. Kuvattu itään kohti Mattilan siltaa.
TT

Kuva 14. Kanava edustavimmillaan Mattilan sillan itäpuolella. TT

6. Kanavan tuhoutuneita osia

6.1. Uusi silta (tie 190) ja kanavan uusi reitti

X = 6795 274, Y = 2486 488 (silta)

Kartat: Liite 1, kartta 6.

Kanavan katkaisee nykyisin seututie 190 (vanha 9-tie, Kylmäkoski – Lempäälä, nykyisen valtatie 9 rinnakkaistie). 1960-luvulla aloitettiin kokonaan uuden tien rakentaminen reitille Aura-Loimaa-Humppila-Urjala-Viiala-Lempäälä. Tämä tie valmistui lopullisesti 1960-luvun lopulla, jolloin viimeinenkin osuus avattiin liikenteelle.

Uuden maantien kohdalla on tien valmistumisen jälkeen ollut kylälaisten kertoman mukaan ongelmia rumpujen suhteen. Tielaitos on alkuun asentanut rummut liian korkealle, jolloin sillan itäpuoliset pellot olivat joutuneet veden varaan. Uudet rummut tien alle on saatu vasta oikeuden päätöksellä maksajan ollessa tien rakennuttaja.

Kanavan linjausta on muutettu tien rakentamisen yhteydessä. Nykyisin uoma tekee kaksi mutkaa sillan molemmin puolin ja kulkee uudessa uomassa lähes sadan metrin matkalla. Vanhaa uomaa on mahdotonta havaita maastossa, sillä ura on täytetty ja osin se on myös viljelyksessä. Vanhan uoman kulku on kuitenkin mahdollista rekonstruoida mm. vuoden 1849 kartan perusteella.

Kuva 15. Uutta "kanavaa" tien 190 itäpuolella. Kuvattu maantiesillalta itään. JR

6.2. Tie 190 - rautatie

Kartat: Liite 1, kartat 6 ja 7.

Kanavan pohjoispuoli rajoittuu tällä välillä vanhan uoman kohdalla talojen pihoihin. Kaivuutöiden yhteydessä syntyneitä maavalleja ei tältä puolelta havaittu. Kanavan eteläpuolella sijaitsevan uuden avo-ojan jälkeen kanava jatkuu itää kohti kapeana purona, jonka ylittäminen onnistuu ongelmitta. Kanavan eteläpuolella on epämääräisiä matalahkoja maakasoja, jotka lienevät uoman ruoppauksessa ja ojankaivuun yhteydessä syntyneitä. Kanavassa kulkeva vesi liikkuu ilmeisesti nykyään uutta avo-ojaa pitkin.

Toijala – Tampere -rautatiosuus, joka kulkee kanavan alueella sen keskiosan poikki, on avattu liikenteelle vuonna 1876. Rautatien molemmin puolin on myöhemmin rakennettu hiekkapäällysteiset huoltotiet. Rautatien länsipuolella kanava on tukkiutunut tai täytetty noin 10 metriä huoltotiestä. Aluetta lienee muutoinkin nykyaikana myllätty. Rautatien itäpuolella siitä noin 40 metriä itään kanava on levinnyt kosteikkomaiseksi eikä varsinaista kanavauomaa ole helppo havaita. Lisäksi kanavan reunat ovat pusikoituneet ja vaikeasti kuljettavat.

Kuva 16. Kanavan aluetta rautatien itäpuolella. Kuvattu rautatieltä itään. TT

6.3. Kanavan itäpäätty

X = 6795 180, Y = 2488 010

Kartat: Liite 1, kartta 9.

Kanavan Kortteselkään rajoittuva itäosa on mutkitteleva, kapea, matala ja osin umpeenkasvanut. Alueella on siellä täällä nähtävissä kanavaan johdettuja salaojaputkien päitä.

Kanavan epäselvän osion pohjoispuolella on havaittavissa noin 3 m leveä ja alle puoli metriä korkea maavalli. Vallin voi arvioida syntyneen uomaa syvennettäessä. Maavallia halkoo uudehko oja. Osa kanavan mutkaisuudesta voi arvioida johtuvan vanhoista puista, joita on kierretty kanavaa ruopatessa. Umpeenkasvu lienee todella ongelma kanavan itäpäässä, sillä vuoden 1849 karttaan kanava on merkitty huomattavan leveäksi.

Kuva 17. Kanavan matalaa ja mutkittelevaa itäpäättyä. Taustalla Kortteselkä. Kuvattu itään. TT

7. Muita kohteita

7.1. ”Kuninkaankivi”

6799545 3326256
X = 6795 260, Y = 2487 180

Kartat: Liite 1, kartta 3.

Kuninkaanmännynkujan pohjoispuolella, entisen Mattilan (?) talon pihapiirissä, sijaitsee ns. Kuninkaankivi, maakivi, jossa erottuu hakkaus IR (jossain lähteissä mainittu myös JR). Kiveen on kiinnittänyt huomiota kyläläinen Aila Ruhala. Hakkaukseen liittyy monia sitä selittäviä tarinoita. Paikallisen perimätiedon mukaan kirjaimet olisi hakattu Ruotsin kuninkaan (tod. näk. Kustaa III) vierailun muistoksi. Toiset kyläläiset taas yhdistivät kiven Venäjän keisarin vierailuun 1800-luvulla. Kolmannen ja ehkä jopa kaikkein uskottavimman selityksen mukaan talossa olisi majoillut henkilö, jonka nimikirjaimet muodostavat kirjainparin IR. Tosin Mattilan kyläkirjassa (Mäkinen (toim.) 1991:83) kerrotaan kivessä olleen vuosiluku ja kuningassuvun monogrammi.

Kiven hakkaus selvennettiin liituamalla, jonka jälkeen kivi dokumentoitiin kuvaamalla. Mikäli kyseessä on tarinoiden tuntema ns. Kuninkaankivi, on sillä paikallista merkitystä ja tarinoineen kivellä on suora yhteys Rikalan kanavahankkeeseen.

Kuva 18. Maakivi, jossa hakkaus IR. Kirjaimet selvennetty liituamalla. TT

Mainittakoon lisäksi, että saman talon pihapiirissä, heti Kuninkaanmännynkujan pohjoispuolella, on vanha, jo 1740-luvulta rakennetuksi mainittu aitta, jota kerrotaan käytetyn rakennettaessa Rikalan kesken jäänyttä kanavaa 1700-luvun loppupuolella (Teivas 2006).

7.2. Ronkion Ketomäki

6799490 3325202
X = 6795 160, Y = 2486 190

Kartat: Liite 1, kartta 2.

Ronkion Ketomäki sijaitsee Rikalan kanavan eteläpuolella Rikalanjärvestä noin 90 metriä itään. Se on matalahko, pohjois-eteläsuuntainen ja kooltaan noin 150 metriä pitkä ja 80 metriä leveä kalliomäki. Mäen eteläosan halki kulkee mökkitie rantaan; tieura esiintyy paikallaan jo 1730-luvun kartassa.

Inventoinnin yhteydessä Ketomäelle tehtiin koepistoja eri kohtiin. Useasta pistosta tuli esiin hiiltä, tiiltä ja palanutta savea. Havainnot keskittyivät koepistojen perusteella mäen etelä- ja itälaidoille. Mäen keskikohta ja länsilaita ovat suurelta osin lähes paljasta tai ohuen sammalkerroksen peittämää kalliota.

Kiinteinä rakenteina mäeltä mainittakoon halkaisijaltaan noin 3,5 metriä oleva paksun sammaleen peittämä kiviraunio (kohdassa X = 6795 142, Y = 2486 211). Raunioon tehdyistä koepistoista tuli esille tiiltä, palanutta savea sekä yhdestä kohdasta myös hiiltä; kivien välistä havaittiin myös multaa. Kiviä ei koepistoja tehdessä siirretty paikaltaan.

Vuodelta 1781 peräisin olevaan jakokarttaan (KA MML H43) mäelle on merkitty sitä selittävä teksti (*Ganska bergig backe med Rior och Uthus*), joka viittaa mäellä sijainneisiin riisiin ja ulkorakennuksiin. Koepistoista tehdyt havainnot vahvistavat näkemystä Ketomäen funktiosta. Mäen länsipuolella on sijainnut Rikalan historiallinen kylätontti 1700-luvun lopulle asti.

Kuva 19. Ronkion Ketomäki. Kuvattu Rikalan autioituneelta kylätontilta koilliseen. JR

Kuva 20. Ote jakokartasta vuodelta 1781. Keskellä Ronkion Kylämäki ja siitä länteen Rikalanjärven rannalla kylän kaksi tonttia. Huom. kanavalinjaus merkitty katkoviivalla paikalleen mäen pohjoispuolelle. (KA MML H43). JR

Kuva 21. Paksun sammalen peittämä kiviraunio Ronkion Ketomäellä. Kuvattu koilliseen. JR

7.3. Rikalan autioitunut kylätontti

X = 6795 130, Y = 2486 100

Kartat: Liite 1, kartta 2.

Kanavan eteläpuolella, sen länsipään sulusta noin 100 metriä etelään, on sijainnut Rikalan vanha kylätontti (ks. Jussila 2002:19). Paikka on Rikalanjärven rantatörmän päällä nykyisellä pellolla. 1540-luvulla Rikalan kylässä oli kaikkiaan viisi taloa (2 Uotilaa, Tippa, Ranki, ja Pulpu). Seuraavalla vuosikymmenellä toinen Uotila katosi, mutta tilalle tuli Köykkä. Kylän taloluku vaihteli viiden ja kuuden välillä aina 1700-luvun alkuun asti. 1730-luvulla kolme taloa sijaitsi kylätontilla, mutta yksi talo oli siirtynyt noin 500 metriä etelään erääseen Rikalanjärven niemeen. 1780-luvulle tultaessa kylätontilla oli enää kaksi taloa kolmannen (Tippa) siirrettyä nykyiselle paikalleen. Jäljelle jääneet Ronkio ja Uotila siirtyivät nykyisille paikoilleen ilmeisesti isonjaon seurauksena, jolloin kylätontti autioitui lopullisesti.

Kylätontti on nykyisin peltona lukuun ottamatta uudehkoa saunarakennusta, joka sijaitsee rantatörmän päällä paikalle johtavan tien eteläpuolella. Vanhojen karttojen perusteella kylän tonttimaan on sijainnut nykyisen saunan molemmin puolin Rikalanjärven rantaviivan suuntaisesti ainakin 100 metrin matkalla (vrt. Jussila 2002:19 jossa rajausta suppeampi).

Vuoden 2007 inventoinnissa paikalla havaittiin muutoin savisella pellolla muutamia runsaskivisiä kohtia. Kiviä on lisäksi eri aikoina koottu ainakin kolmeksi kasaksi järveen viettävälle rantatörmälle. Pellolla pienehkön kalliopaljastuman (X = 6795 155 ja Y = 2486 090) ympäristössä oli kymmenien neliömetrien alueella havaittavissa palanutta savea, tiiltä, hiiltä sekä muutama pala punasavikeramiikkaa. Löytöjä ei otettu talteen.

Kylätontin itäpuolella sijaitsevalla ketomäellä on ollut ainakin 1700-luvulla kylän riihiä ja ulkorakennuksia. Mäen halki kylätontille johtava tie on nykyisellä paikallaan jo 1700-luvun alun kartoilla.

Kuva 22. Rikalan autioitunutta kylätonttia saunarakennuksen ympäristössä. Taustalla Tipan talon rakennuksia. Kuvattu pohjoiseen. JR

8. Lopuksi

Vuoden 2007 selvitysten jälkeen Rikalan kanavasta saatu kuva täydentyi huomattavilta osin. Arkistoaineiston perusteella voitiin alueelta paikantaa runsaasti kanavaan liittyviä rakenteita ja muita elementtejä. Nämä tarkastettiin maastoinventoinnin yhteydessä, jolloin kanava-alue käytiin muutoinkin kokonaisuudessaan läpi.

Vaikka kanavauoma on kokonaisuudessaan havaittavissa maastossa, ei se kaikkialla noudata alkuperäistä linjausta. Myös jo rakennusvaiheessa mainituista jatkuvista maanvieremistä johtuen kanavauomaa on kaiveltu useaan otteeseen edes jonkinlaisen virtauksen ylläpitämiseksi, jolloin suurin osa alkuperäisestä kanavauomasta lienee ainakin jossakin määrin vahingoittunut tai tuhoutunut kokonaan. Uomaa on lisäksi vahingoittanut siltojen ja rautatien rakentaminen myöhempine huoltotekineen.

Kanava ei missään vaikuta reunoistaan kivetyltä tai muutoin tuetulta. Mahdollinen työstetty kiviaines, jota rakennusaikana paikalla tehtiin huomattavia määriä, on kanava-alueelta viety pois; alueelta on löydettävissä vain poratuksi tai muutoin louhituksi jätekiveksi luokiteltavaa ainesta.

Tästä huolimatta kanavaa koskevissa maankaivuutöissä uomasta tai sen reunoilta saattaa löytyä kanavan rakennusaikaisia tuki- ja hirsirakenteita sekä kiveystä tai muita rakenteita joita nyt inventoinnissa ei kyetty olosuhteista johtuen huomioimaan.

Kanavaan liittyvät rakenteet ovat, varsinaisen uoman lisäksi, länsipäädyn sulun paikka, mahdollinen padon paikka, rakennusaikaiset vallit sekä poraamalla työstetyt kivet kanavan varrella. Etenkin maavallien suhteen tulkinta on tehtävä varovasti, sillä maakasojen ajoittaminen ei ole yksiselitteistä. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että alkuperäistä kanavan kaivuun aikaista maavallia on säilynyt erityisesti Mattilan sillan molemmin puolin.

Mainituista kohteista merkittävänä voidaan Rikalan kanavan alueella pitää sulun paikkaa siihen liittyvine rakenteineen ja rakennuksenpaikkoineen. Toisena alueena on pidettävä Mattilan sillan molemmin puolin olevaa aluetta, jossa kanava on nykyasussaan edustavimmillaan.

Kanavan rakennusvaiheeseen liittyvien rakennusten (mm. paja, mylly) paikantaminen onnistui hyvin kanavan länsipäässä lähinnä yksityiskohtaisen ja riittävän tarkan historiallisen kartta-aineiston ansiosta. Tosin esimerkiksi lähteissä mainittua kanavan asuinhuoneita sisältävää toimistorakennusta ei inventoinnissa kyetty paikantamaan. Rakennuksen tarkasta sijainnista ei ole varmuutta eikä kanavan välittömässä läheisyydessä siitä havaittu jälkiä. Onkin huomattava, että kanavatyömaahan liittyvät rakennukset on aikalaislähteiden perusteella purettu ja siirretty paikoiltaan kanavahankkeen lopullisesti rauettua.

Arkeologisilla kaivauksilla ei todennäköisesti saataisi juurikaan uutta tietoa kanavan historiasta. Sen sijaan puustoa ja muuta kasvillisuutta harventamalla saataisiin parannettua näkyvyyttä, jolloin alueella voitaisiin tehdä uusia entistä tarkempia havaintoja; näin etenkin sulun kohdalla, mutta myös muualla kanavan alueella.

Yleisöä ajatellen opastaulujen pystyttämistä alueelle tulisi vakavasti harkita; opastauluille soveltuvia paikkoja olisivat esimerkiksi Mattilan sillan ympäristö sekä tien 190 varsi kanavan ylittävän sillan läheisyydessä. Vierailijoita varten ensisijainen tehtävä kanava-alueella olisi puuston ja muu peittävän kasvillisuuden raivaus, sillä esimerkiksi kanavan länsipäädyn sulun paikka on nyt lähes kokonaan kasvillisuuden peitossa.

Lyhenteet

KA – Kansallisarkisto, Helsinki
MHA – Maanmittaushallituksen arkisto
TVH – Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto

MV – Museovirasto, Helsinki
AOA – Arkeologian osaston arkisto

MMLA – Maanmittauslaitoksen arkisto, Jyväskylä

RA – Riksarkivet, Tukholma

Lähteet ja kirjallisuus

Alanen, Timo & Kepsu, Saulo (toim.) 1989. Kuninkaan kartasto Suomesta 1776-1805. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 505.

Arajärvi, Kirsti 1959. Lempäälän historia. Tampere.

Heikel A. O 1882. Kertomus Pirkkalan kihlakunnan muinaisjäännöksistä. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 38.

Jussila, Timo 2002. Pirkanmaan historiallisen ajan muinaisjäännökset 2002. 1. Maastoinventoinnin raportti. Pirkanmaan maakuntamuseo.

KA TVH EI 56:2:1 (1-3). Yleiskartta. Rikala kanal 1849.

KA TVH EI 56:2:2 (1-2) Kanavan pitkittäisleikkaus.

KA TVH EI 56:2:3 Kanavan poikittäisleikkaukset 16-28.

KA TVH EI 56:2:4 Kanavan poikittäisleikkaukset 29-38.

KA MHA H43 6/1. Lempäälä Rikala. Kartta ja selitys pelloista ja niityistä (1734)

KA MHA H43 6/2-11. Lempäälä Rikala. Isojaonkartta, pöytä- ja jakokirja sekä pyykkiselitys (1781).

KA MHA H132 1/1-21. Lempäälä Rikala, uusjakokartta. 2-osainen uudistuskartta Rikalan kylän kaikista tiluksista Lempäälän kunnassa.. (1929-1939)

KA MHA jakokartat, Lempäälä

MMLA kartat ja karttakonseptit, Lempäälä

Luho, V. 1940. Luettelo Lempäälän pitäjän kiinteistä muinaisjäännöksistä. MV AOA

Manninen, Jarmo 2007. Rikalan kanavan avaushanke. 1. suunnittelukokous 13.8.2007 – virtaamamallinnusluonnos. Suunnittelutoimisto Vesmann Oy.

Myllykylä, Turkka 1991. Suomen kanavien historia. Otava.

Mäkinen, Riitta (toim.) 1998. Mattila. Kyläkunta väylien varrella. Vammalan kirjapaino.

Pirkanmaa 28.4.1965. Rikalan kanava rauhoitetaan muinaisjäänöksenä.

Pirkanmaan kiinteät muinaisjäänökset, osa II. Pirkanmaan liiton julkaisu B 93. 2006

RA Rikalan kanavas suunnitelmat

RA Finska cameralia 78 (Rikalan kanavatilit 1788-1797)

Teivas, Eija 2006. Teiden varsilla ja vesireiteillä. Lempäälän kulttuuriympäristöohjelma. Lempäälän kunta.

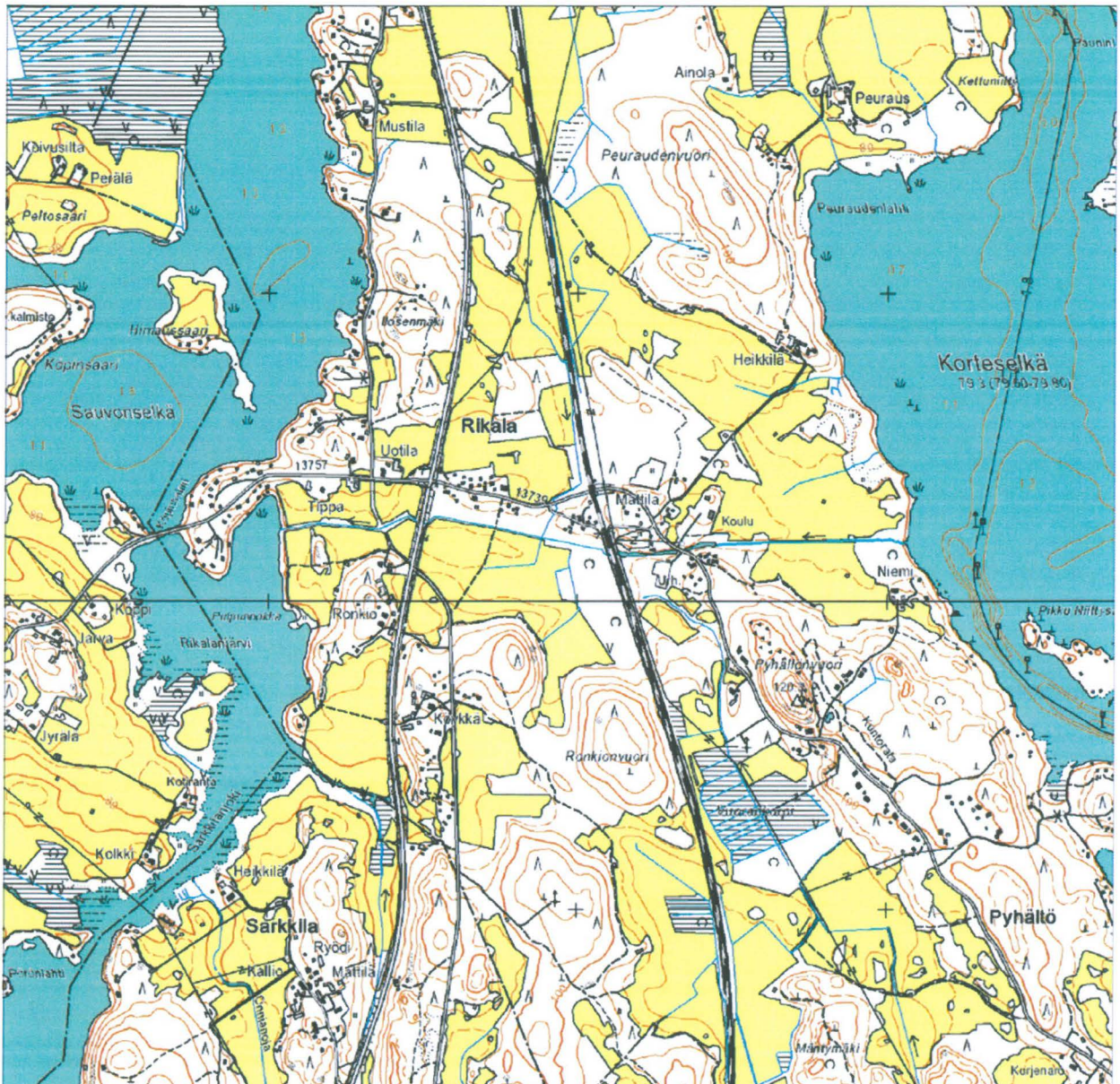
Vuorinen, J-M & Sipilä Marja 1995. Lempäälä. Arkeologinen inventointi toukokuussa 1994. Kenttätyöt Marja Sipilä. Raportti Juha-Matti Vuorinen. Tampereen museot 1995. MV AOA

Internetlähteet

<<http://geokartta.gtk.fi/>> Geokartta -karttapalvelu. Geologian tutkimuskeskus.

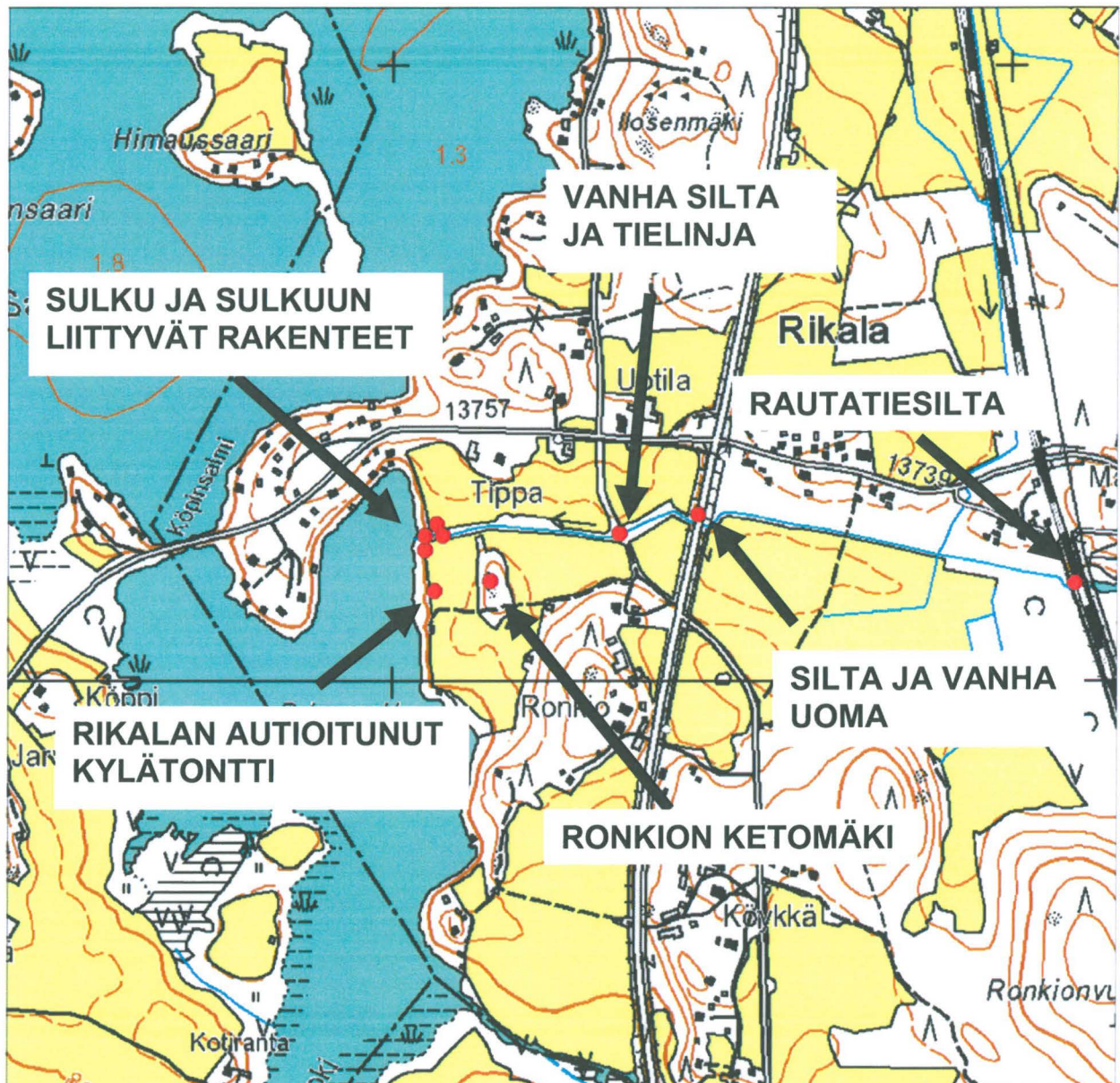
<<http://www.kuvat.lempaala.fi/>> viistokuvia Lempäälästä. Lempäälän kunta.

Kartta 1. Lempäälä Rikalan kanava, yleiskartta 1:20 000

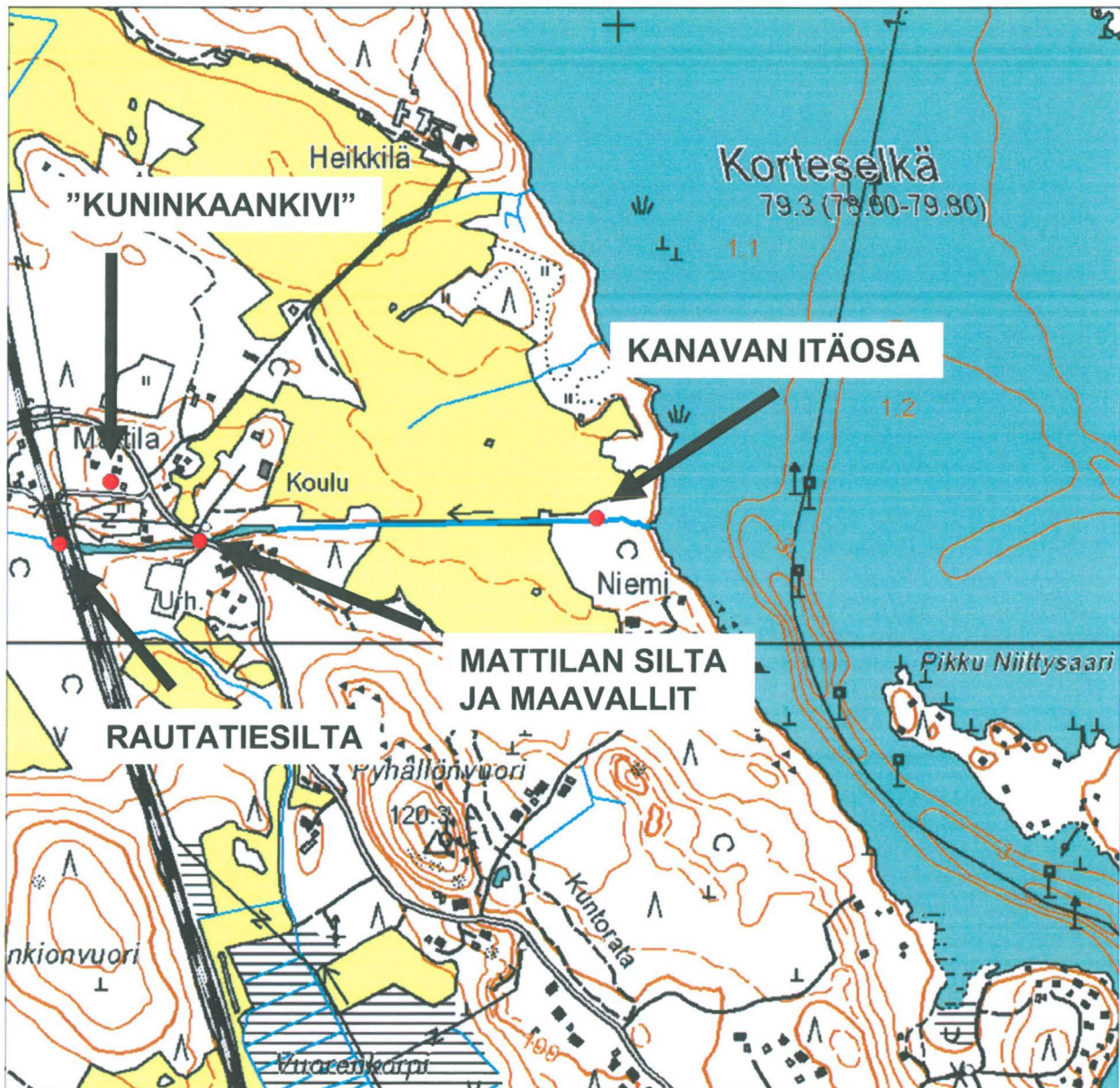
Ote peruskartasta 2114 09 HULAUSJÄRVI. Mittakaava 1:20 000. Lähde: PerusCD Häme (lupa PISA/020/2006).

Kartta 2. Lempäälä Rikalan kanava, yleiskartta ja kohteet, radan läntinen puoli 1:10 000

Ote peruskartasta 2114 09 HULAUSSJÄRVI. Mittakaava 1:10 000. Lähde: PerusCD Häme (lupa PISA/020/2006).

Kartta 3. Lempäälä Rikalan kanava, yleiskartta ja kohteet, radan itäinen puoli 1:10 000

Ote peruskartasta 2114 09 HULAU SJÄRVI. Mittakaava 1:10 000. Lähde: PerusCD Häme (lupa PISA/020/2006).

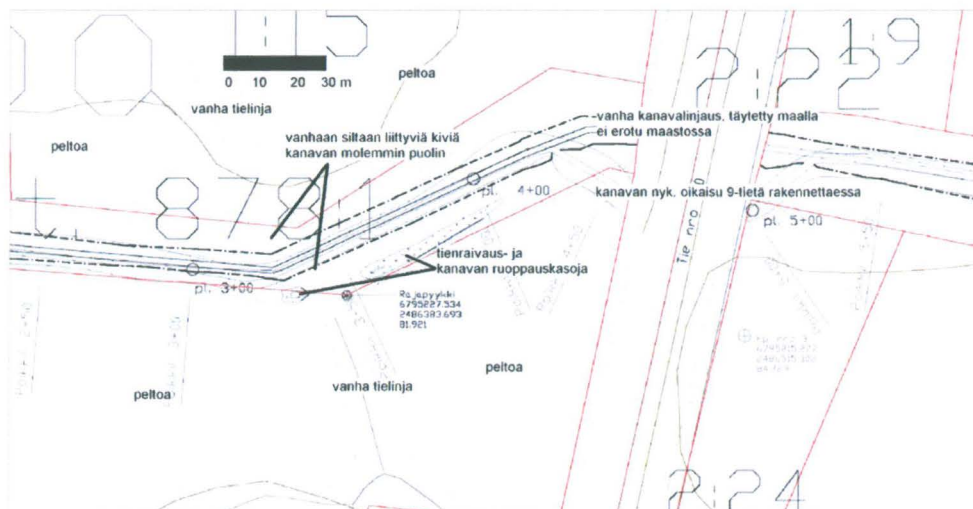
Kartta 5. Lempäälä Rikalan kanava, havainnot 1

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
 Sulku ja siihen liittyvät rakenteet
 (rakenteet vuoden 1787 mukaan, suluissa havainnot 2007)

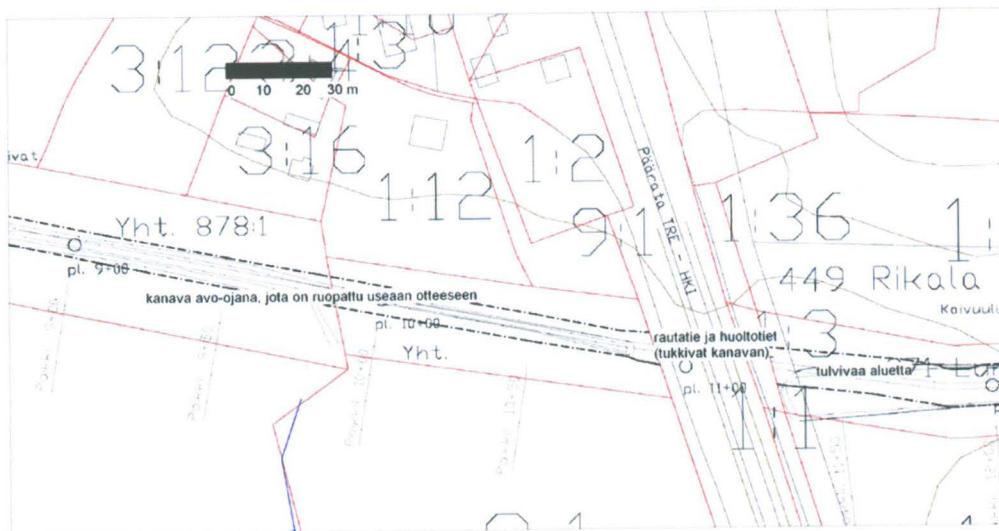
Kartta 6. Lempäälä Rikalan kanava, havainnot 2

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
 Vanha silta (purettu 70-luvulla), maakasoja ja tien 190 alittavat linjaukset
 (havainnot 2007)

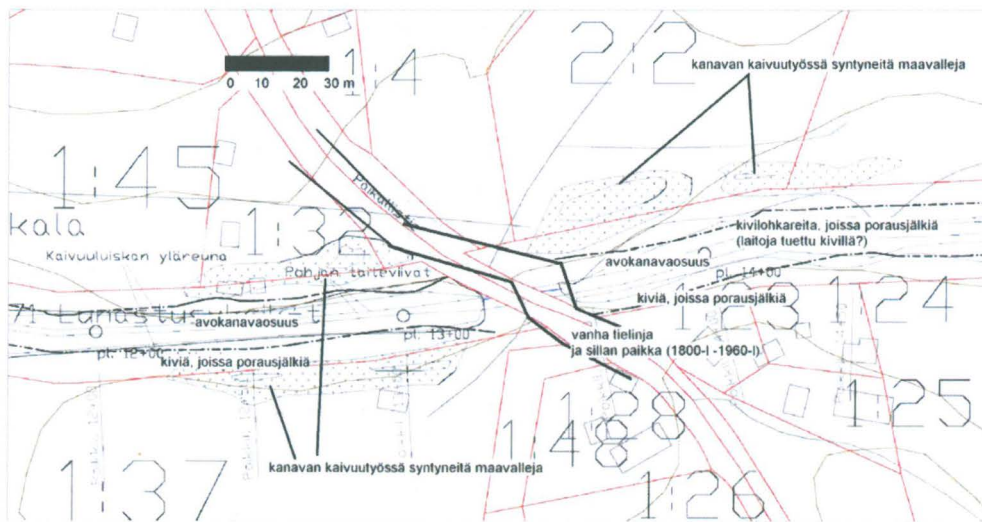
Kartta 7. Lempäälä Rikalan kanava, havainnot 3

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
Rautatiesilta
(havainnot 2007)

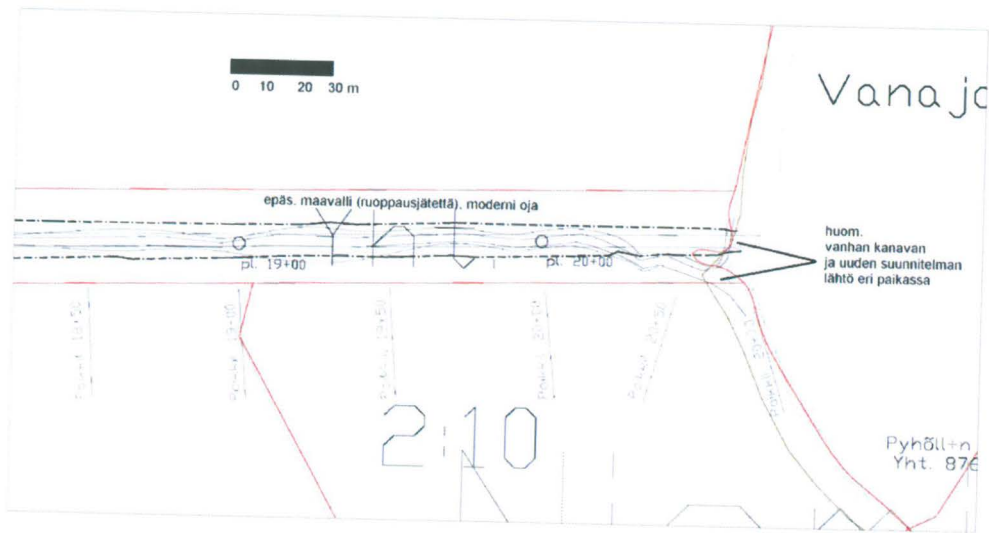
Kartta 8. Lempäälä Rikalan kanava, havainnot 4

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
 Mattilan silta ympäristöineen
 (havainnot 2007)

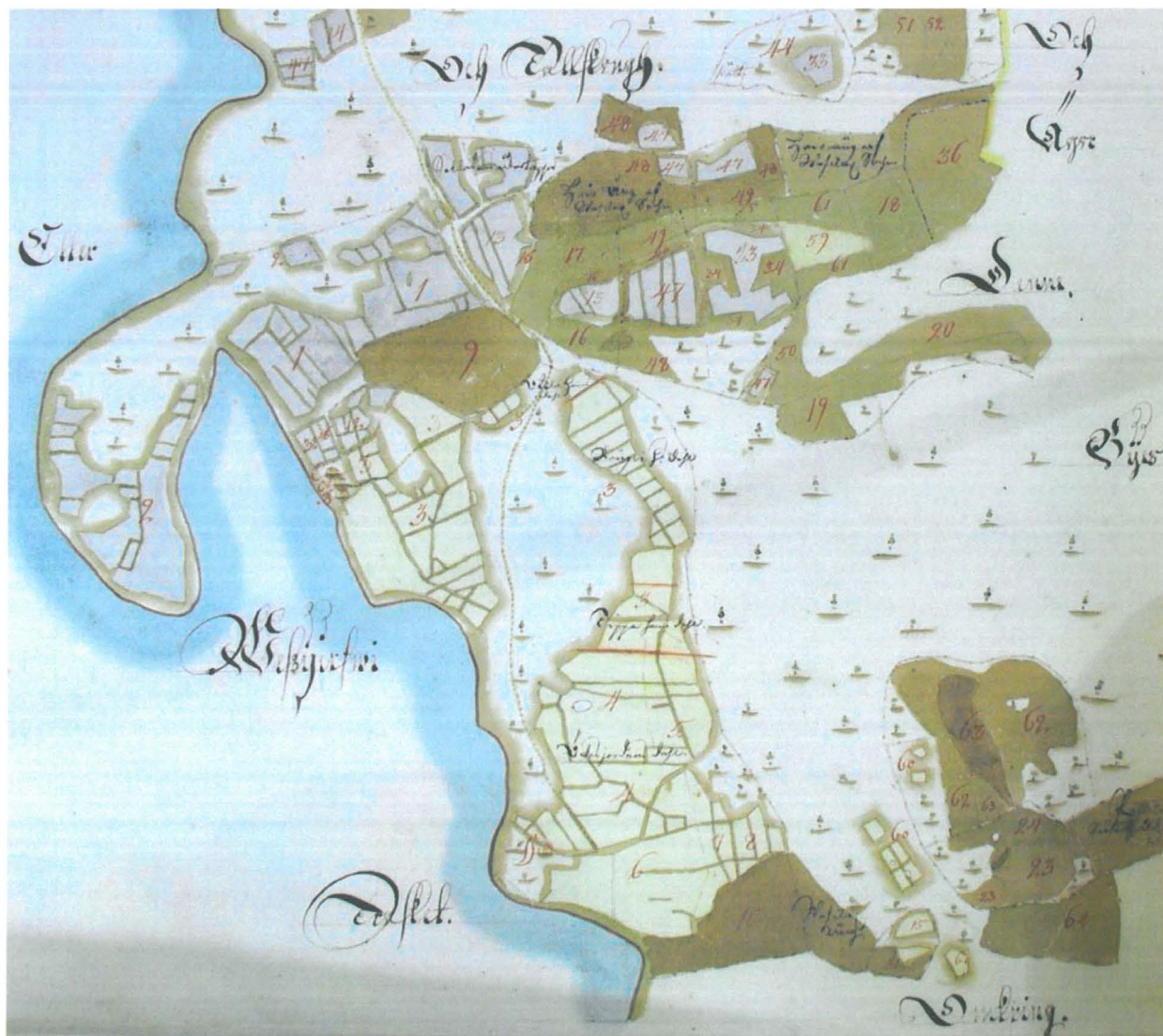

Kartta 9. Lempäälä Rikalan kanava, havainnot 5

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
Kanavan itäpää
(havainnot 2007)

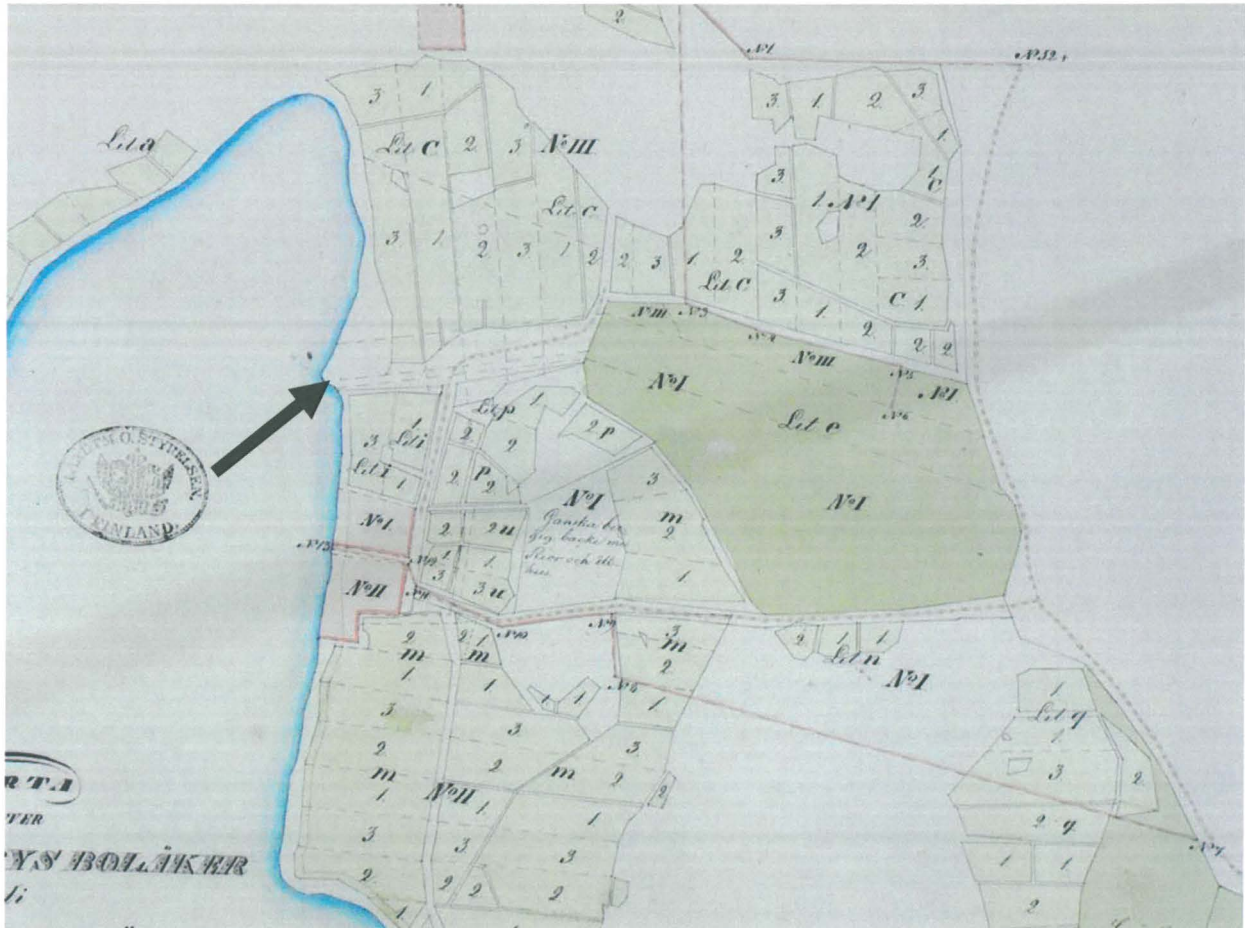

Kartta 1. Lempäälä Rikalan kylä, 1730-luku

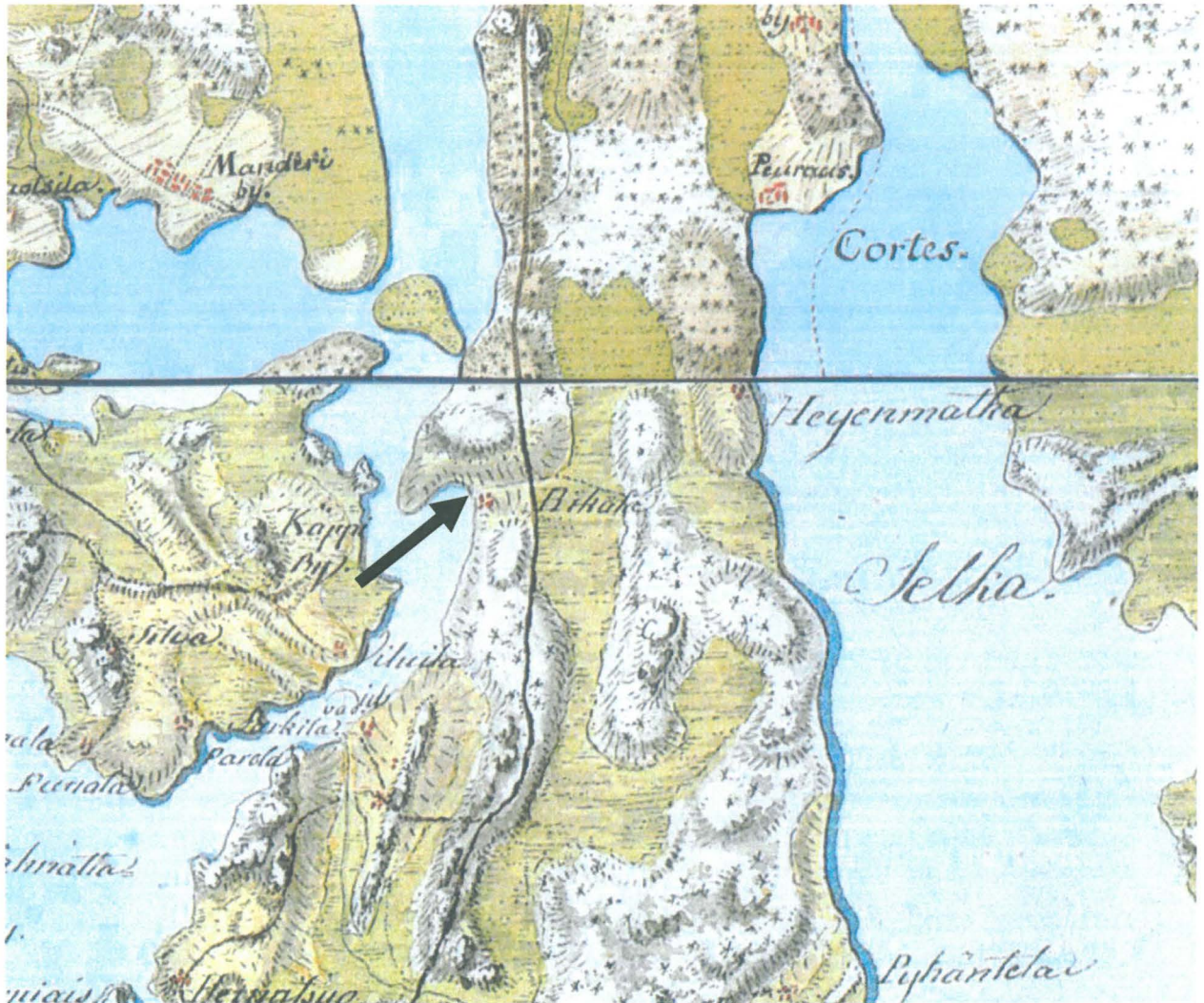
Ote 1730-luvun geometrisesta kartasta (KA MHA H43 6/1). Ei mittakaavassa.

Kartta 2. Lempäälä Rikala, isojaonkartta 1760-80 -luvut

Ote 1760-80-luvuilla laaditusta isojakokartasta KA MHA H43 6/2-11. Nuoli osoittaa kanavan suuta lännessä; karttaan on katkoviivalla merkitty kanava-alue. Eteläpuolella Rikalan kaksitaloinen (Ronkio ja Uotila) kylätontti. Aivan kartan pohjoisosassa Tipan talo nykyisellä paikallaan. Ei mittakaavassa.

Kartta 3. Lempäälä Rikala, ote 1700-luvun lopun rekognosointikartasta

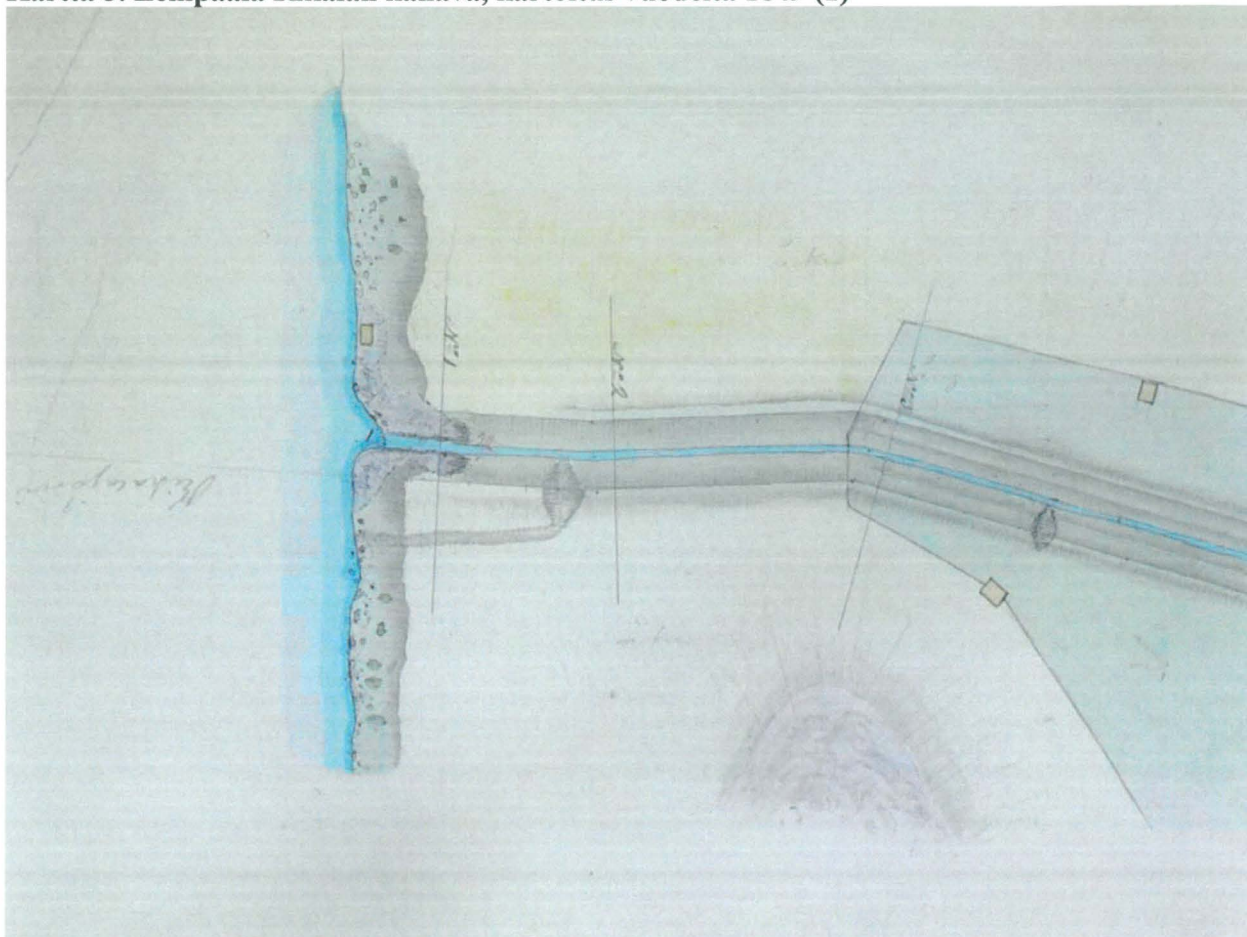
Ote 1700-luvun lopulla laaditusta rekognosointikartasta (Alanen & Kepsu 1989:234 [alaosa], 250 [yläosa]). Nuoli osoittaa kanavan länsipään, uoma merkitty karttaan mahdollisesti katkoviivalla. Ei mittakaavassa.

Kartta 4. Lempäälä Rikala, uusjakokartta 1929-1939

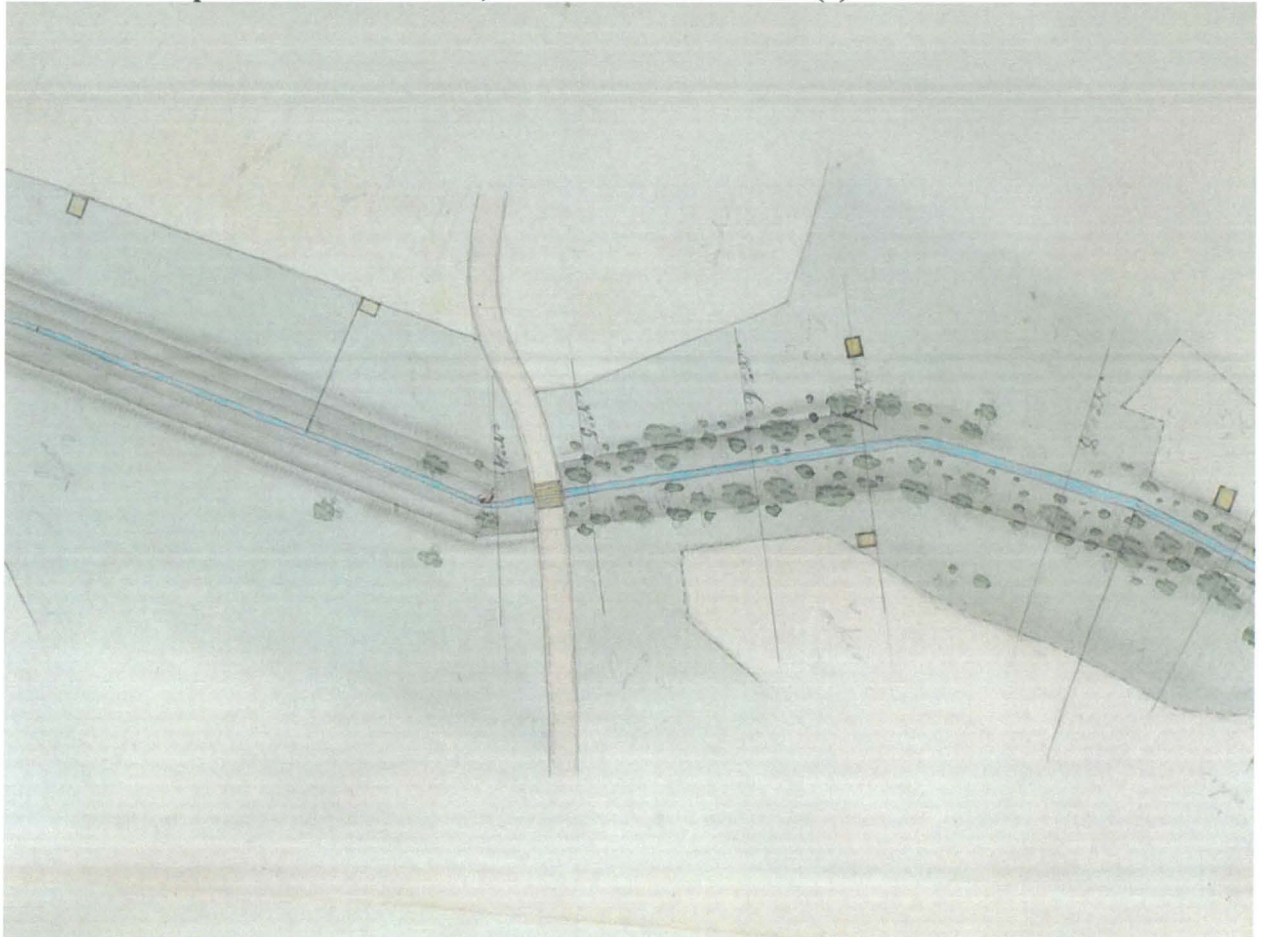
Ote Rikalan kylän 1920- ja 1930-luvuilla laaditusta uusjakokartasta (KA MHA H132 1/1-21). Kanavauoma ja rajamerkit erottuvat kartassa hyvin. Ei mittakaavassa.

Kartta 5. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (1)

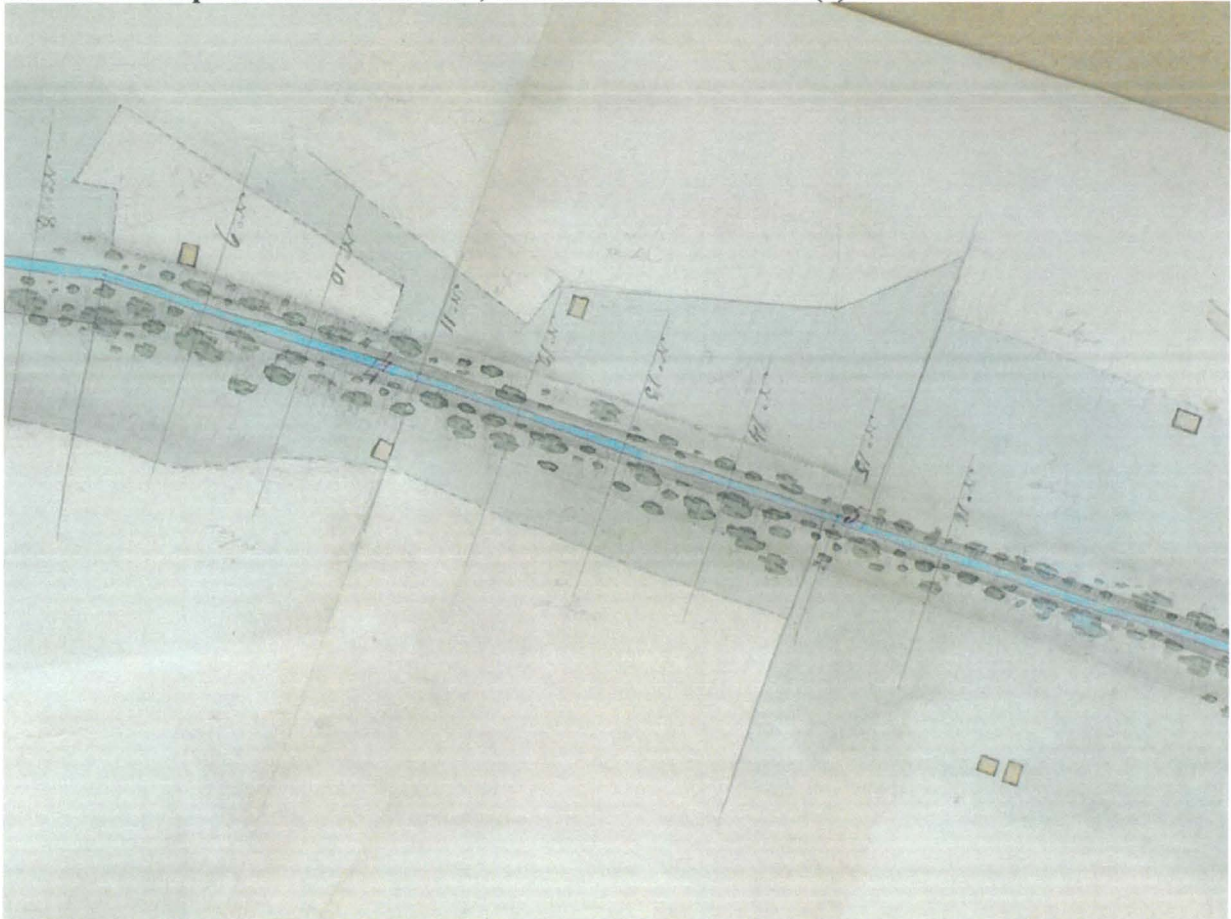
Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Kanavan länsipääty.

Kartta 6. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (2)

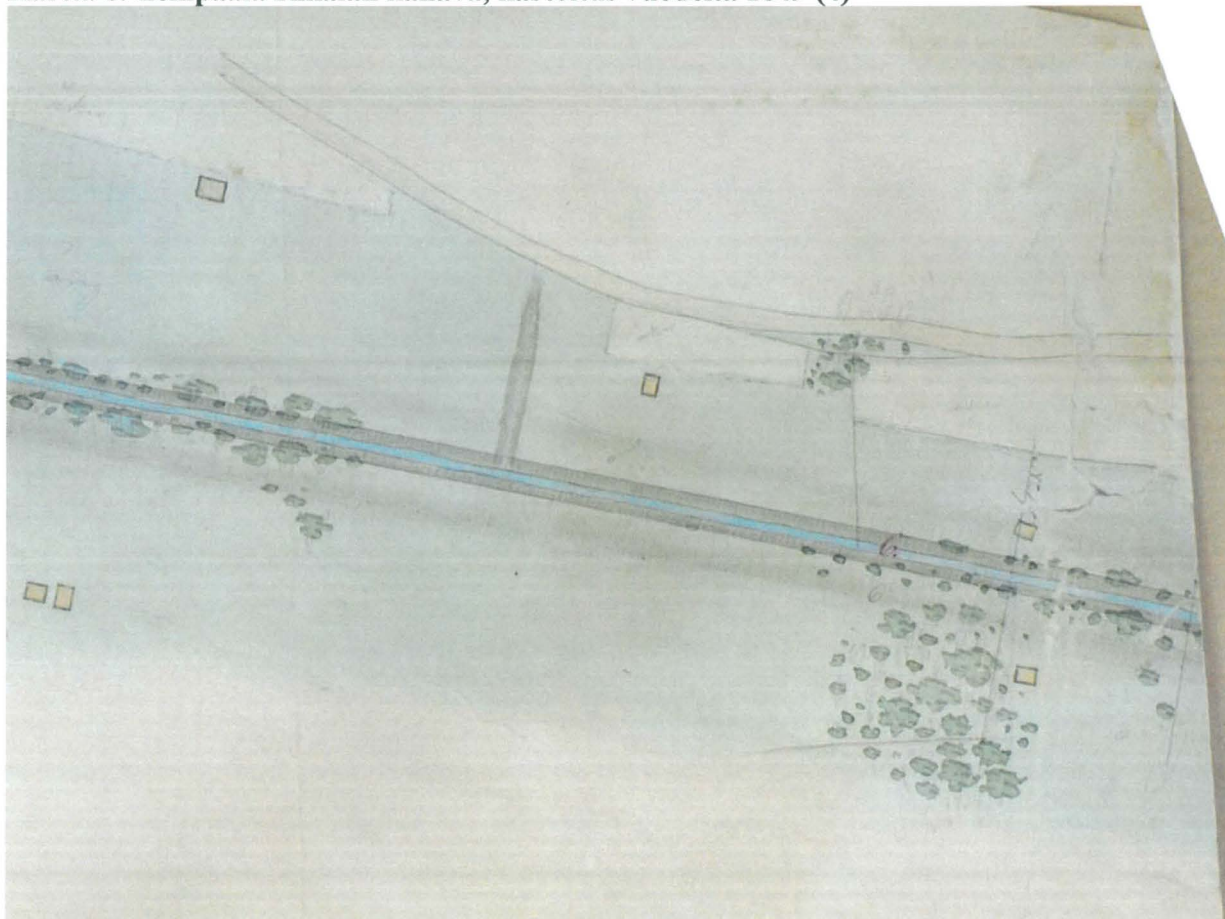
Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Vanhan sillan paikka.

Kartta 7. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (3)

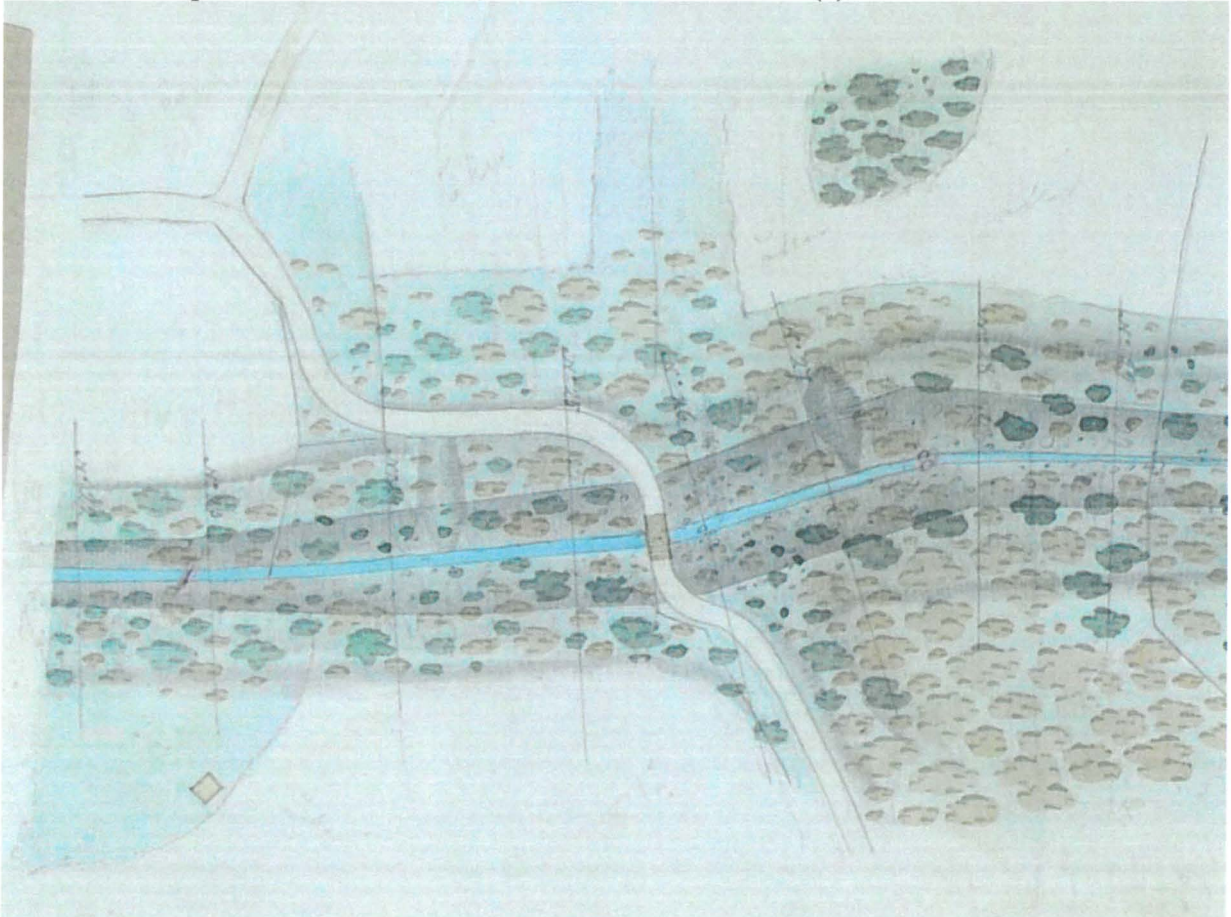
Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Kanavauomaa nykyisen tien 190 alueella.

Kartta 8. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (4)

Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Kanavauomaa nykyisen tien 190 ja rautatien välisellä alueella.

Kartta 9. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (5)

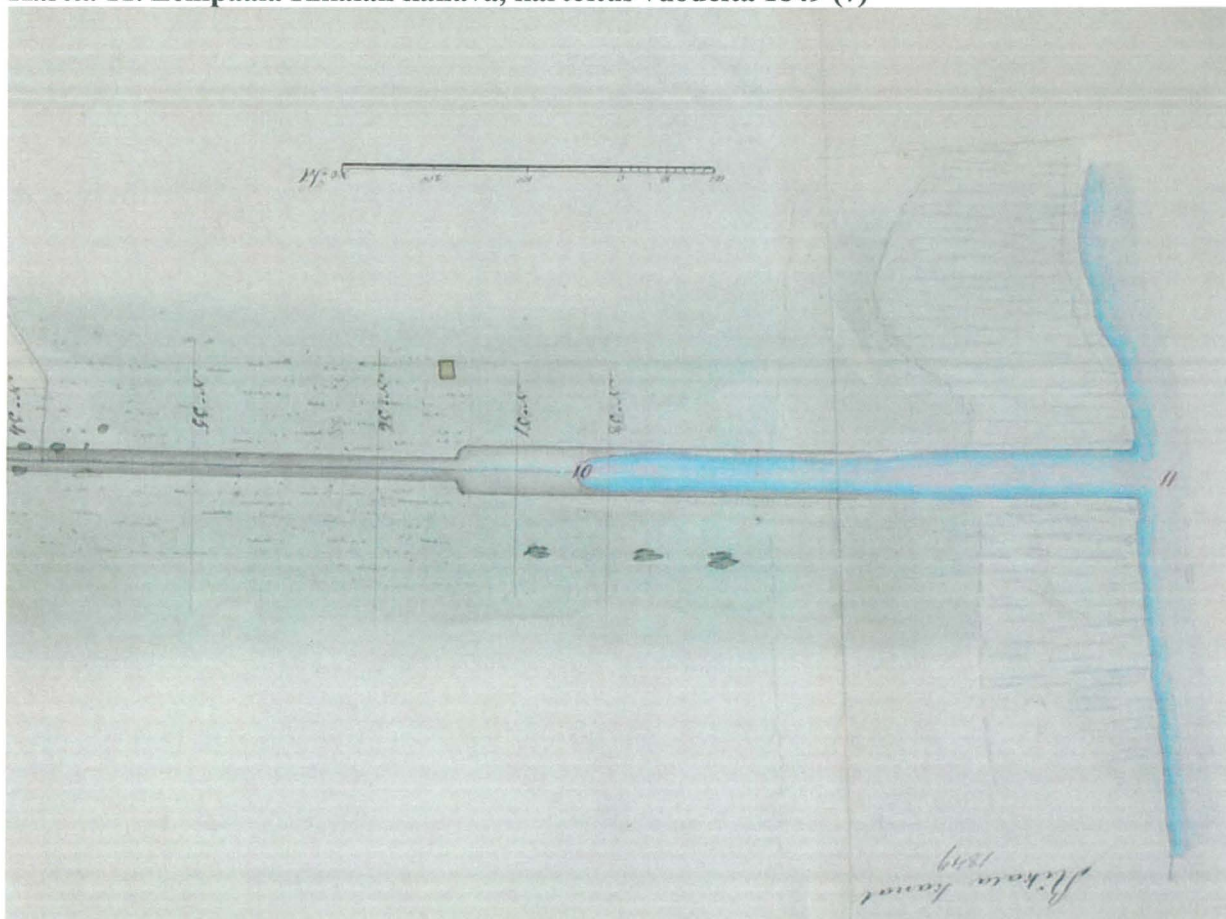

Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Kanavauomaa nykyisen Mattilan sillan kohdalla.

Kartta 10. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (6)

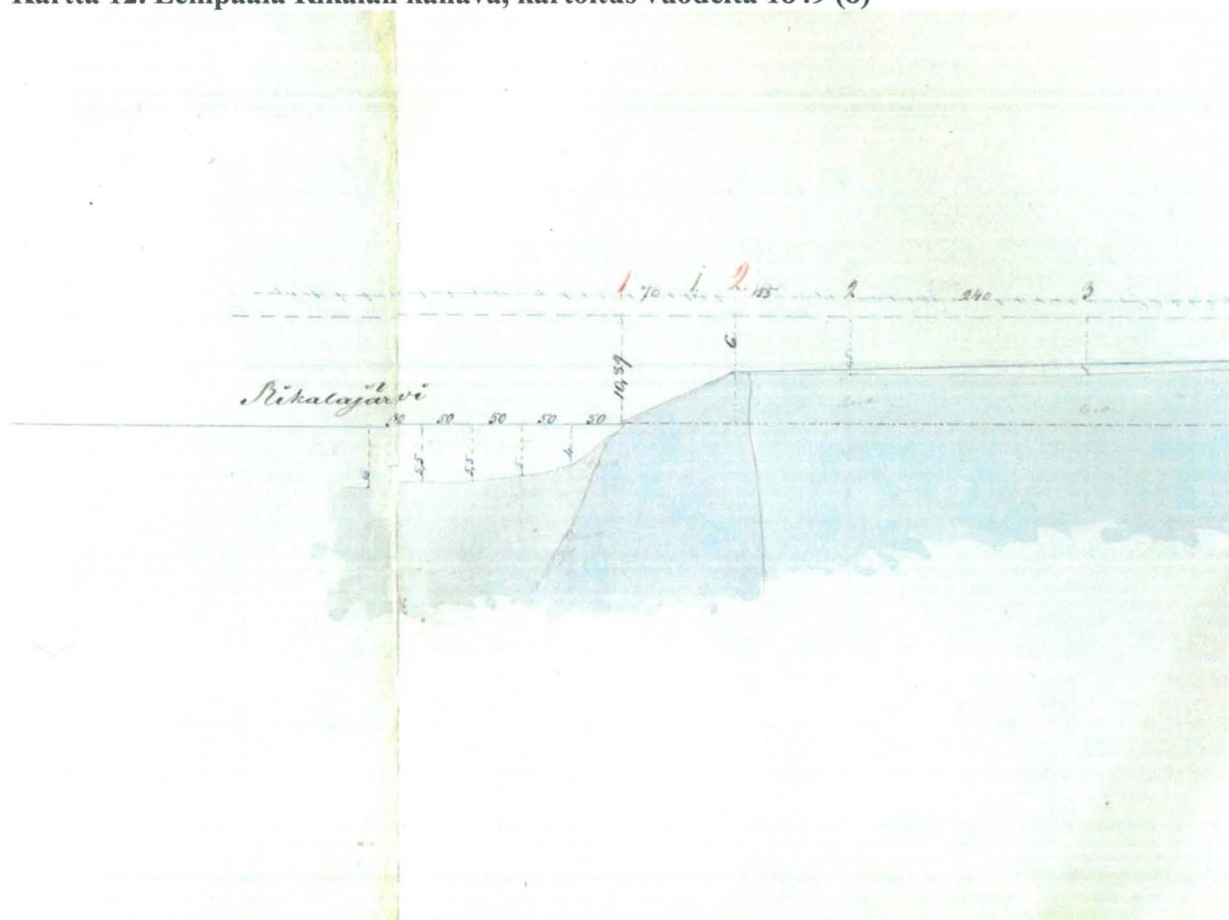

Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Kanavauomaa Mattilan sillan itäpuolella.

Kartta 11. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (7)

Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Kanavan Kortteselän puoleinen suu. Huomaa erityisesti uoman leveys. Mittakaava kuvan yläosassa esitetty jaloissa.

Kartta 12. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (8)

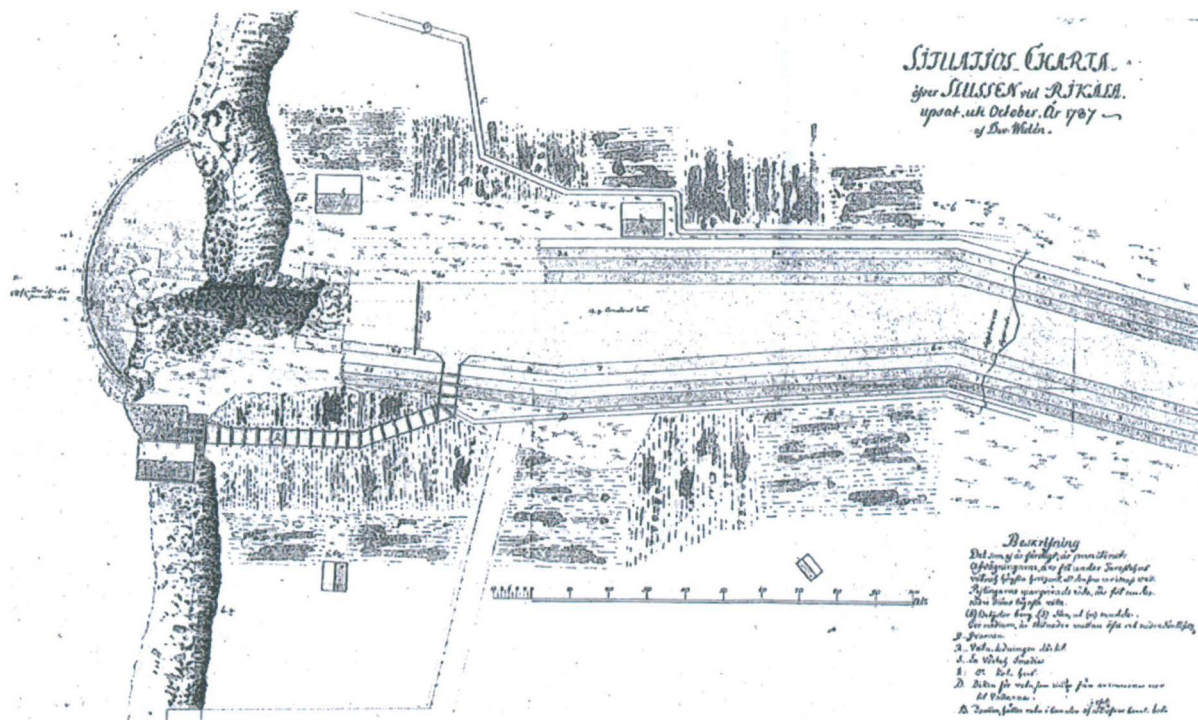

Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:1). Esimerkki kanavauoman pitkittäisprofiilista kanavan Rikalanjärven puoleisella suulla.

Kartta 13. Lempäälä Rikalan kanava, kartoitus vuodelta 1849 (9)

Ote Rikalan kanavakartasta vuodelta 1849 (KA TVH EI 56:2:3). Esimerkki kanavauoman poikittaisprofiileja kuvaavasta kartasta.

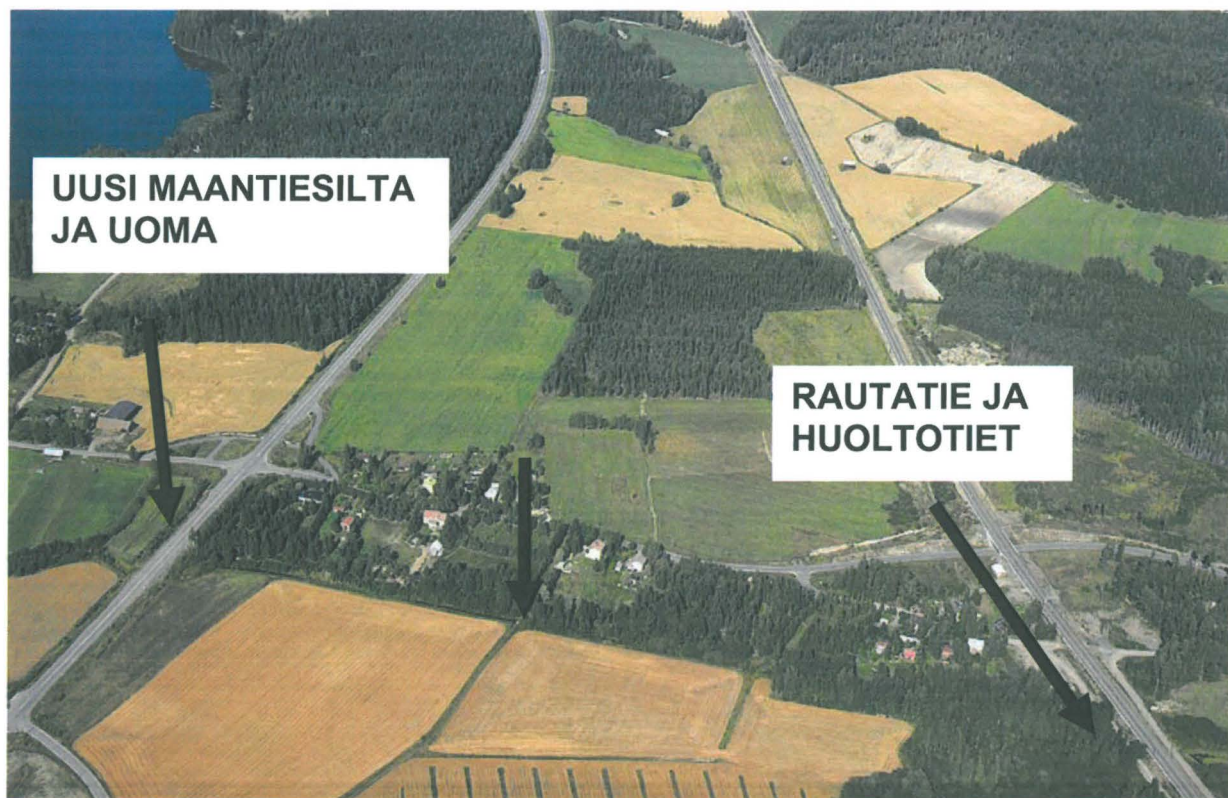
Kartta 14. Situations Charta öfver Slussen vid Rikala 1787

David Widénin laatima Rikalan sulkutyömaata kuvaava kartta vuodelta 1787 (RA, signum puuttuu).
 Ei mittakaavassa.

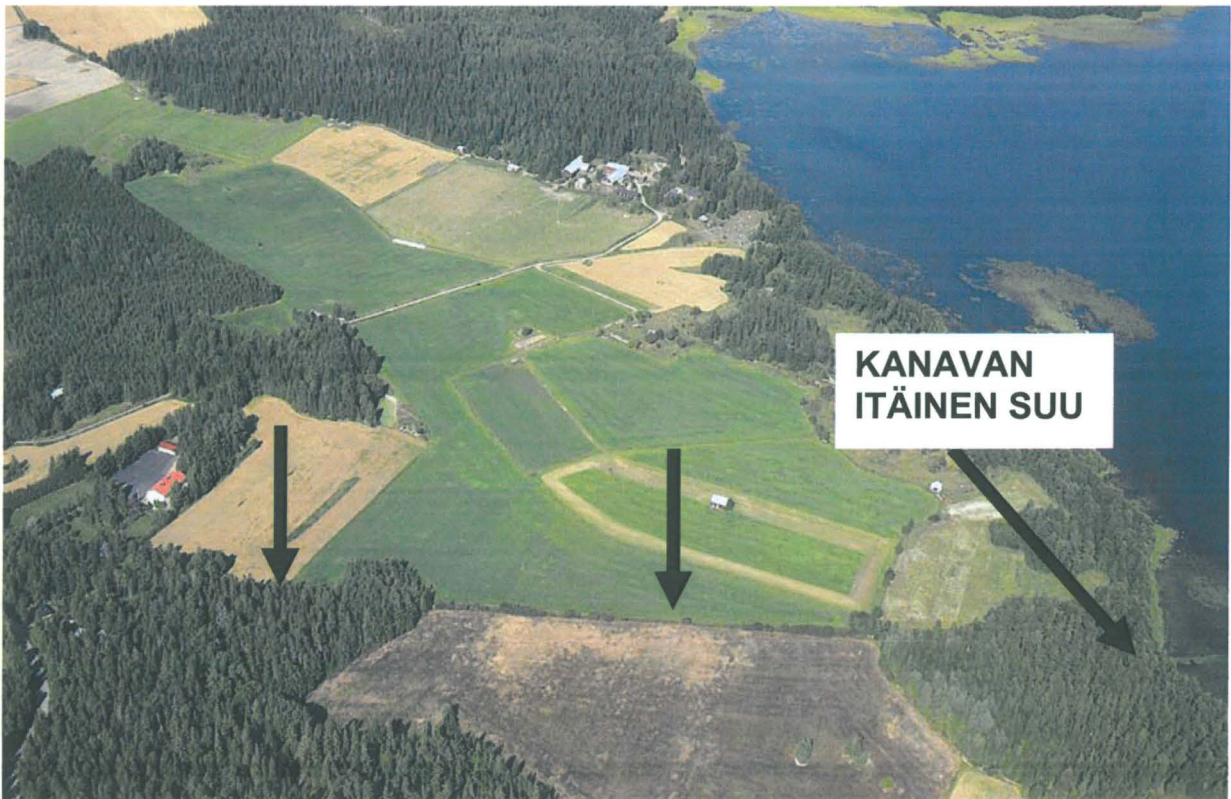
Kuva 1. Viistokuva Rikalan kanavan länsipäästä (<http://www.kuvat.lempaala.fi/>)

Kuva 2. Viistokuva Rikalan kanavasta tien 190 ja rautatien väliseltä alueelta (<http://www.kuvat.lempaala.fi/>)

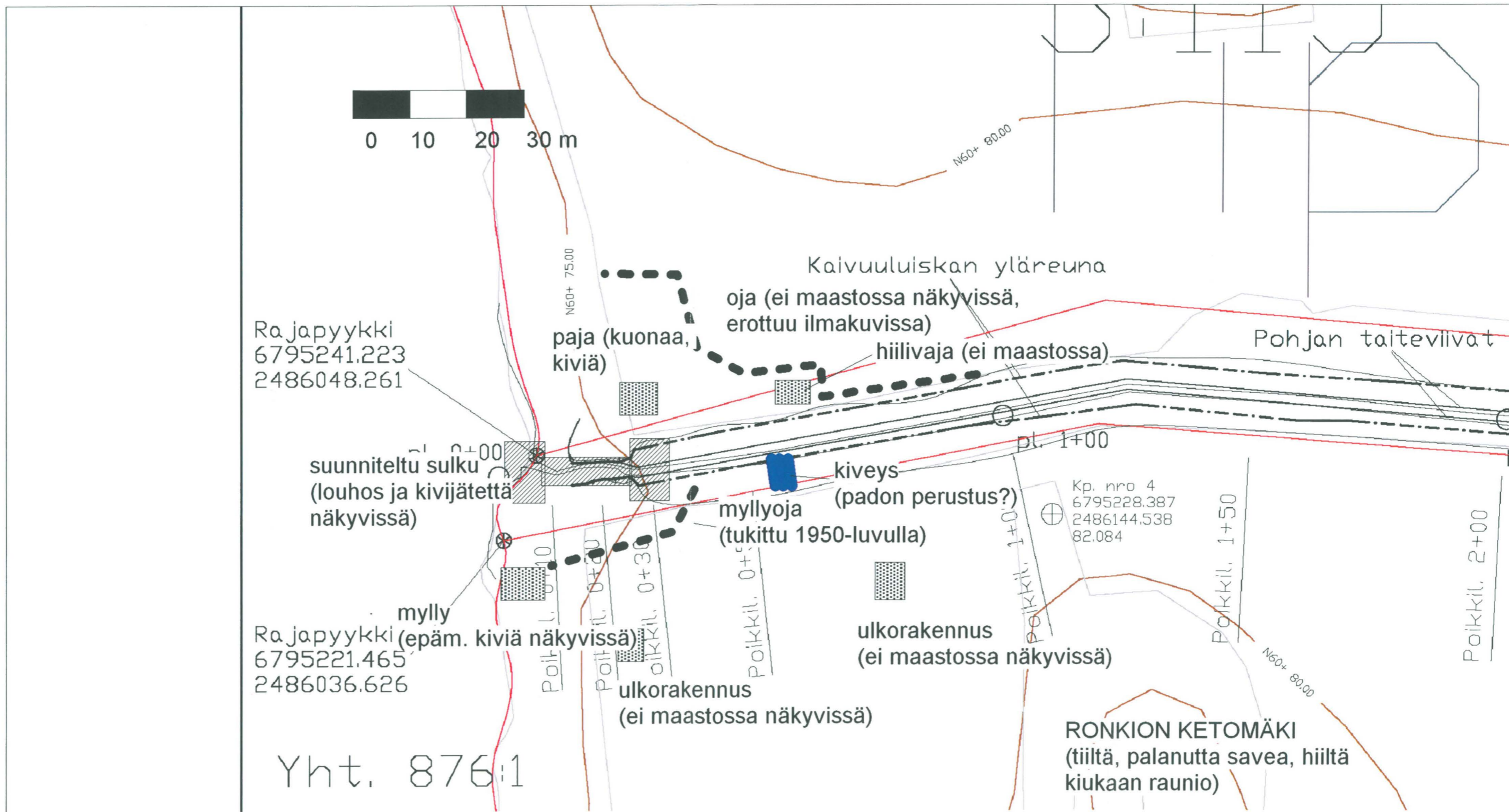

Kuva 3. Viistokuva Rikalan kanavan alueelta rautatien ja Mattilan koulun kohdalta (<http://www.kuvat.lempaala.fi/>)

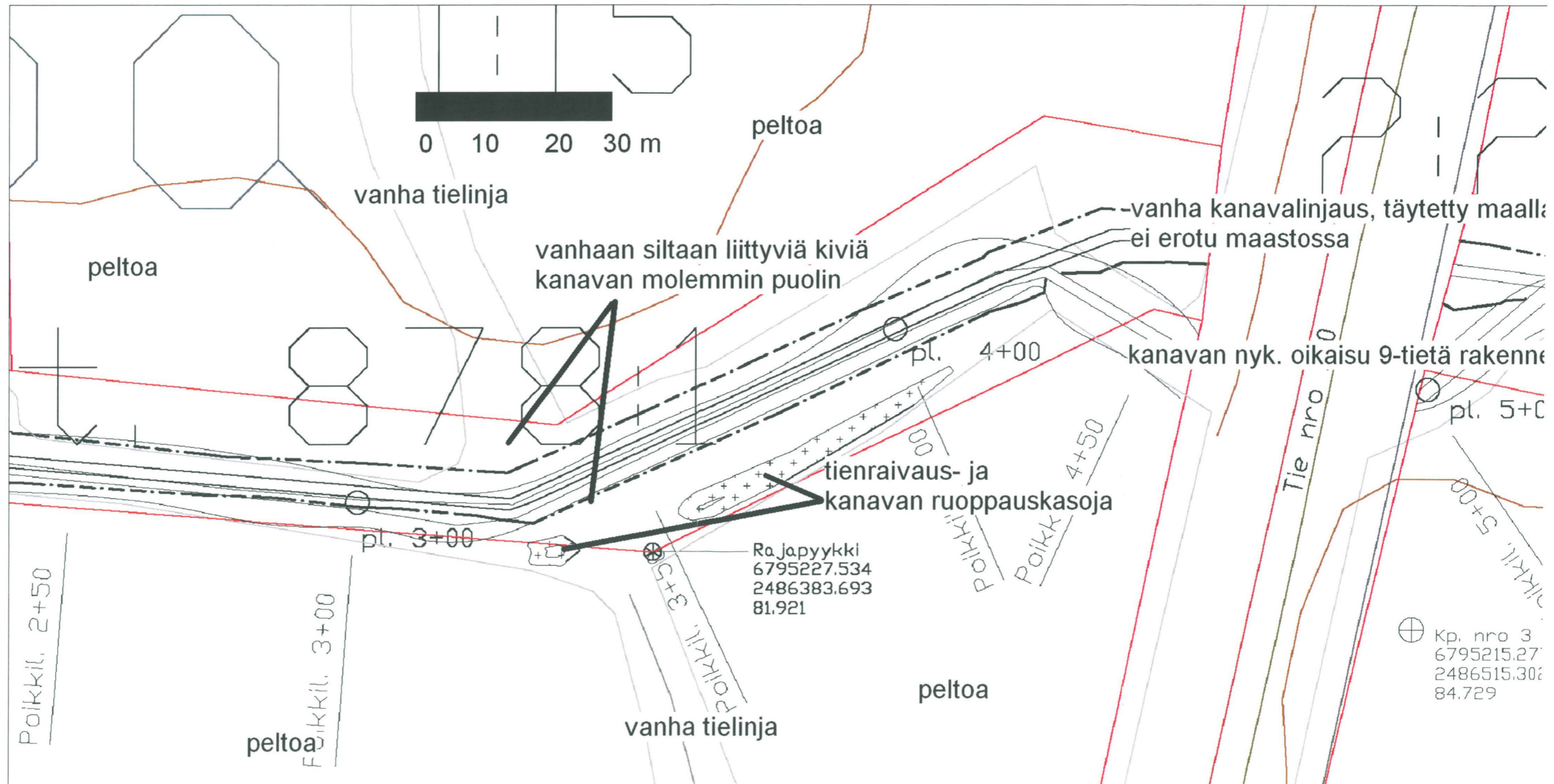
Kuva 4. Viistokuva Rikalan kanavan itäpäästä (<http://www.kuvat.lempaala.fi/>)

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
 Sulku ja siihen liittyvät rakenteet
 (rakenteet vuoden 1787 mukaan, suluissa havainnot 2007)

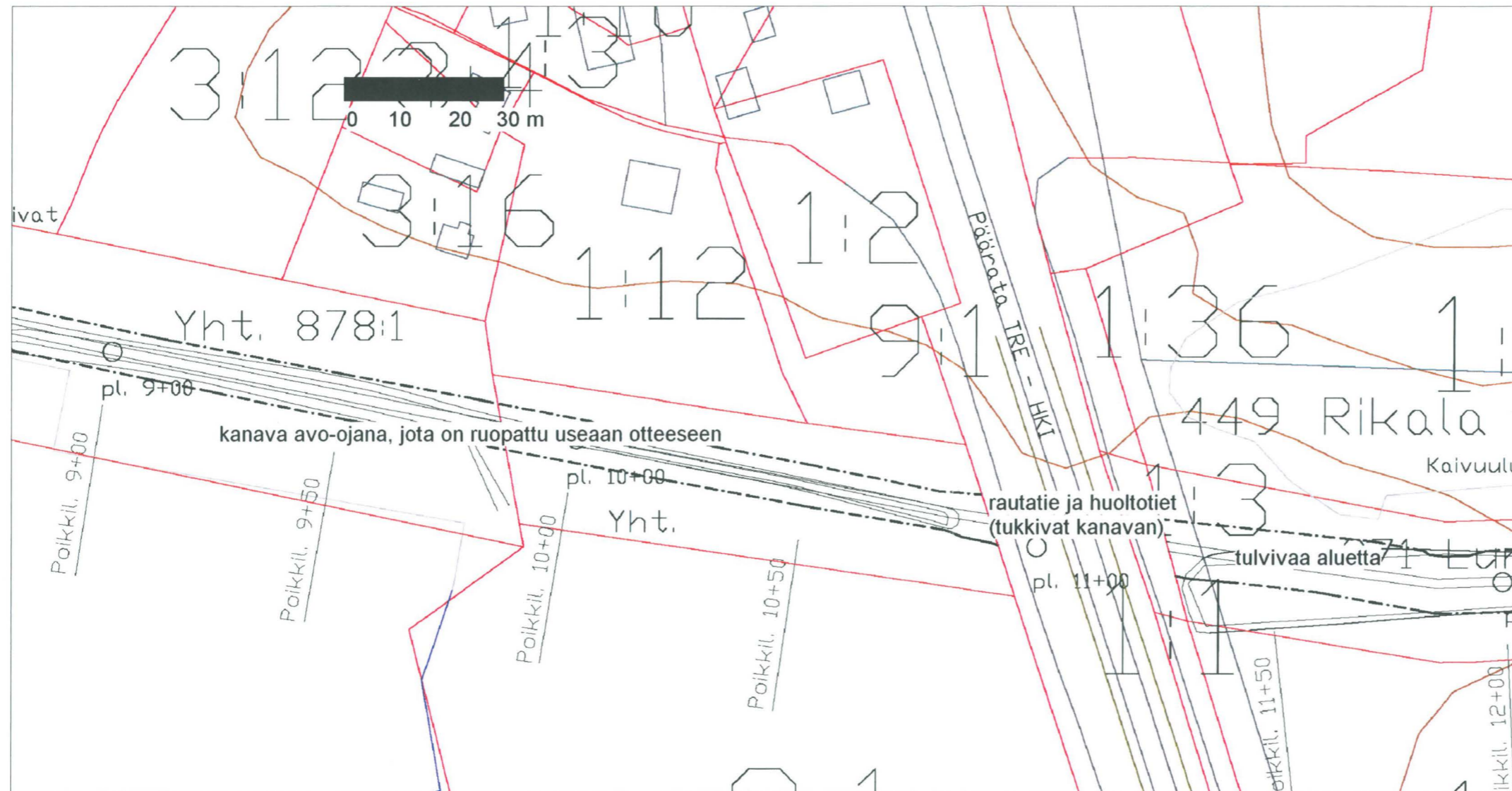

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA

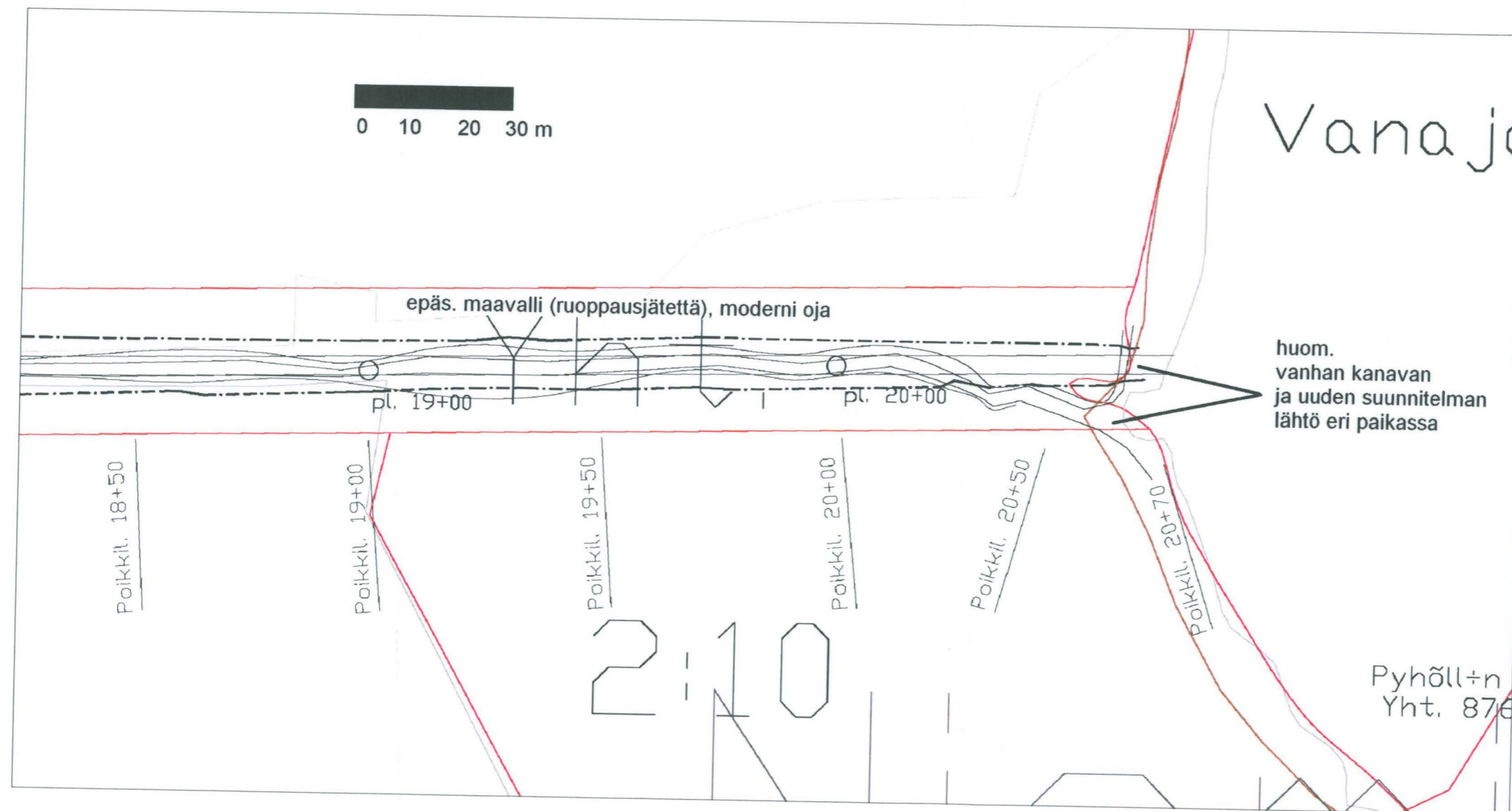
Vanha silta (purettu 70-luvulla), maakasoja ja tien 190 alittavat linjaukset (havainnot 2007)

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
Rautatiesilta
(havainnot 2007)

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
Kanavan itäpää
(havainnot 2007)

LEMPÄÄLÄ RIKALAN KANAVA
Rautatiesilta
(havainnot 2007)

